

**Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta,
Katedra politologie a evropských studií**

Ondřej Štamberk

**Analýza rozdílů mezi komunistickými režimy v
Československu a Polsku (případová studie)**

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Karolína Spurná

Olomouc 2020

Čestné prohlášení

Čestně prohlašuji, že tuto práci jsem vypracoval samostatně, s využitím pouze těch pramenů a zdrojů uvedených v seznamu literatury.

V dne

Podpis

Obsah

Úvod	4
1. Historický vývoj.....	8
1.1 Československo.....	8
1.2 Polsko	13
2. Ideologie komunismu	20
3. Národnostní menšiny.....	24
3.1 Českoslovenští Němci	24
3.2 Českoslovenští Poláci.....	25
3.4 Polští Němci	26
3.4 Polští Židé	27
4. Náboženství	30
5. Hospodářství	36
5.1 Zemědělství.....	36
5.2 Průmysl.....	39
6. Režim a opozice.....	43
6.1 Opozice v ČSSR	43
6.2 Opozice v PLR.....	46
Závěr	51
Seznam použité literatury a pramenů	55
Literatura	55
Prameny	61
Abstrakt.....	62
Abstract	63

Úvod

Po druhé světové válce došlo k velkým změnám na celém světě, změny se nevyhnuly ani střední Evropě, kde se Československo a Polsko začaly znovu formovat, ovšem pod dohledem Sovětského svazu (SSSR), který ve střední a východní Evropě uplatňoval svůj vliv a snažil se z tamních států vytvořit své satelity. Nutno ale dodat, že ve většině států byl proces sovětizace nelehký úkol, způsobený mnoha faktory, ať už se jednalo o vztah domácího obyvatelstva k SSSR (Rusku), míru vlivu tamní komunistické strany nebo samotného charakteru státu v meziválečném období.

Sovětizace v ČSR postupovala svižně, zdejší Komunistická strana Československa (KSČ) posilovala svůj vliv ještě za války. Ve volbách v roce 1946 získala 38 % hlasů a stala se nejsilnější stranou – předsedou nové koaliční vlády se stal Klement Gottwald. Moc komunistů stále rostla, stejně jako počet členů strany. V roce 1947 byl na doporučení Sovětského Svazu odmítnut Marshallův plán, místo toho ČSR přijala 600 000 tun obilí ze SSSR (Bradley 1971: 173).

Nespokojenost demokratických stran s posilováním komunistů vyvrcholila v únoru 1948. Důvodem byla (mimo jiné) výměna osmi vysokých policejních důstojníků za členy KSČ komunistickým ministrem vnitra Václavem Noskem – jednalo se o vyprovokování ze strany KSČ (Krákora, Kopeček 2010: 33; Bradley 1971: 176). Nekomunističtí ministři se proto rozhodli podat demisi a nechat prezidenta Edvarda Beneše celou situaci vyřešit předčasnými volbami. Komunisté svolali demonstrace, aby vyvinuli tlak na prezidenta, který nakonec ustoupil a 25. února přijal návrh předsedy vlády K. Gottwalda, obsadit prázdná místa ve vládě na jeho návrh, čímž komunisté získali většinu ve vládě a jejich puč byl dokončen (Tamtéž: 177, 178).

Situace v Polsku oproti ČSR¹ byla mnohem složitější. Poláci a Rusové mají staletí trvající nepřátelskou historii. Jako hlavní důvody tohoto vztahu mohu uvést nesčetné množství válek, Trojí dělení Polska nebo Katyňský masakr. Roku 1941 vznikla Polská dělnická strana (PPR) (Kosman 2011: 322). Jak postupovalo osvobození Polska, rostlo napětí mezi Domácí armádou (AK) (partyzáni na území Polska) a nově vzniklou Lidovou

¹ Zkráceně označuji komunistické Polsko zkratkou PLR, tedy Polská lidová republika, ačkoli tento název získala až s novou ústavou z roku 1952. Podobně je to také s Československem, kdy je často označeno jako ČSSR (Československá socialistická republika), ačkoli tento název převzala až s ústavou v roce 1960. Jako ČSR (Československá republika) ji označuji především před komunistickým převratem v roce 1948.

armádou (komunisté). V lednu 1944 vznikla Domáci (též Zemská) národní rada, tedy orgán nahrazující parlament, a která byla protiváhou vlády v londýnském exilu. Mezi lidmi však nenacházela velkou podporu (Řezník 2010: 398; Kosman 2011: 323). V červenci 1944 vznikla prosovětská vláda nazvaná Polský výbor národního osvobození (PKWN), který měl společně s Domáci národní radou představovat základ nového Polského státu (Řezník 2010: 399; Kosman 2011: 324).

Stejně jako v dalších východoevropských státech, došlo také v Polsku po válce ke zestátnování majetku nebo k zemědělské reformě. Komunisté se obávali svobodných voleb, protože cítili, že mezi lidmi nemají takovou podporu jako jiné strany (především lidovci). Na konci června 1946 se konalo lidové referendum (tím se posunul termín voleb) se třemi otázkami: o zrušení Senátu, znárodnění hlavních hospodářských odvětví a přijetí západní hranice (Friedl et al. 2017: 510). V oficiálních výsledcích byly schváleny všechny tři otázky, ovšem opozice proti těmto výsledkům protestovala. Volby se konaly až v lednu 1947, v těch s 80,1 % hlasů zvítězilo seskupení v bloku demokratických stran a odborových svazů, opozice získala pouze pětinu hlasů (Kosman 2011: 341). Nový ústavodárný Sejm obnovil post prezidenta, kterým se stal stalinista Boleslaw Bierut. Roku 1948 došlo ke sloučení PPR a Polské socialistické strany, čímž vznikla Polská sjednocená dělnická strana (PZPR) (Tamtéž: 342, 343).

Tato bakalářská diplomová práce se zabývá komunistickými režimy v Československu a Polsku po druhé světové válce, konkrétně pak rozdíly mezi nimi. Hlavním zaměřením této práce jsou politická a společenská hlediska, která obě země odlišovala. Je zřejmé, že mezi oběma státy existovaly obrovské rozdíly v mnoha oblastech. Na vybrané rozdíly se v této práci zaměřím, pokusím se určit co je způsobovalo a jaké měly důsledky, čímž budu chtít poukázat na to, jak docházelo k revizi komunistické ideologie jejími stoupenci.²

Cílem této práce tedy bude zkoumat to, zda se oba režimy vzdalovaly od ideologie komunismu, případně jaké prvky byly s touto ideologií v rozporu a zda mezi režimy existovaly markantní rozdíly u témat rozebraných v jednotlivých kapitolách. Zajímat mě bude, jak se politika obou vládnoucích stran přizpůsobovala situaci v zemi – především pak v rámci ekonomické situace, religiozity obyvatelstva, národnostního složení či vztahu mezi režimem a opozicí. Tato práce se zaměří na období po druhé světové válce,

² Komunistickou ideologií je v této práci myšlena ideologie koncipovaná K. Marxem a F. Engelsem.

konkrétně na roky 1944, respektive 1948–1989 v Polsku a Československu. Pro tyto účely je použita v práci použita metoda případové studie.

Důvodem výběru této práce je snaha porovnat rozdíly mezi dvěma kulturně podobnými zeměmi střední Evropy a hlouběji prozkoumat vývoj nedemokratických režimů v těchto státech. Zanalyzovat, jaké rozdíly mezi nimi byly, co je způsobovalo a jaké dopady měly na vývoj socialistického systému a způsob jeho implementace.

Celá práce je rozdělena na šest hlavních kapitol a závěr. První kapitola **Historický vývoj** shrne ve dvou podkapitolách historický vývoj v Československu a Polsku v období, kdy v obou státech vládla komunistická strana, tedy zhruba od roku 1948 až po konec 80. let 20. století, naváže tak na začátek tohoto úvodu. Ve druhé kapitole **Ideologie komunismu** rozeberu základní myšlenky komunismu, čerpat budu z Marxova a Engelsova *Manifestu komunistické strany*. Tyto dvě kapitoly společně tvoří teoretickou část práce, na kterou navážu v praktické části, obsahující následující čtyři kapitoly. V kapitole **Národnostní menšiny** se zaměřím na přístup režimů k vybraným národnostním menšinám, které v ČSR a PLR zůstaly po skončení druhé světové války. Tuto kapitolu jsem rozdělil na čtyři podkapitoly, z nichž dvě se věnují menšinám v ČSSR a dvě v PLR. Ve čtvrté kapitole **Náboženství** se zaměřím na vztah státu a katolické církve v období komunistické diktatury, především mě bude zajímat, jak se lišily vztahy obou států s církví. V páté kapitole **Hospodářství** rozeberu ve dvou podkapitolách změny v zemědělství a v průmyslu a případně jak rozdílné tyto změny v obou státech byly. Nakonec, v poslední šesté kapitole **Režim a opozice** se ve dvou podkapitolách zaměřím na formování opozice obou států, jak se od sebe navzájem odlišovaly a jak k nim přistupovaly oba komunistické režimy.

Pro kapitoly 2.–4. jsem si proto zvolil následující výzkumné otázky, které zodpovím na konci jednotlivých kapitol: *Jaký byl přístup komunistických stran v ČSSR a PLR k národnostním menšinám, a jaká byla role menšin v ideologii komunismu? Jak přistupovali komunisté v ČSSR a PLR k náboženství, představovalo pro ně problém? Bylo zavádění komunistického typu hospodářství úspěšnější v ČSSR, nebo v PLR, odporovaly nějak jejich ekonomiky komunistické ideologii? Z jakých ideologických důvodů ČSSR a PLR potíraly existenci opozice?* V **Závěru** této práce shrnu zjištěné poznatky, celou práci zhodnotím a zamyslím se nad možnostmi dalšího výzkumu v této oblasti.

V teoretické části byly při soupisu historického vývoje významnými zdroji především knihy *Dějiny Československa 1918-1992*, *Czechoslovakia: The State That Failed*, *Dějiny Polska* a *Dějiny Polska v datech*, které se velice věcně a podrobně věnují historickému

vývoji Československa a Polska. Pro druhou kapitolu bylo zásadní dílo Karla Marxe a Friedricha Engelse *Manifest komunistické strany*, který shrnuje základní myšlenky komunismu, jimiž se státy, praktikující tuto ideologii, řídily.

Taktéž tématem národnostních menšin se zabývá velké množství knih a vědeckých článků. Významnou je edice Ivana Gabala *Etnické menšiny ve Střední Evropě: konflikt nebo integrace*, která se zabývá postavením vybraných menšin ve státech Střední Evropy. Tato kniha mi poskytla důležité informace o polské a německé menšině v Československu. Vztah katolické církve a komunistického režimu v ČSR podrobně zpracovali Stanislav Balík a Jiří Hanuš ve své knize *Katolická církev v Československu 1945–1989*, která se stala důležitým zdrojem při porovnávání přístupů komunistů k církvím v ČSR a Polsku. Problematikou (nejen) plánovaného hospodářství východoevropských států se zabýval například Berry Eichengreen v knize *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*, což mi pomohlo lépe pochopit plánované hospodářství i jeho nevýhody. V neposlední řadě bych chtěl zmínit dílo *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968* autora Davida Osta, které se dopodrobna zabývá polskou opozicí v době vlády PZPR a nabízí proto cenné informace při zkoumání polských opozičních hnutí.

Na závěr tohoto úvodu bych chtěl poděkovat Mgr. Karolíně Spurné za celkové vedení této práce, za její věcnou kritiku, rady a ochotu při jejím sepisování.

1. Historický vývoj

1.1 Československo

Po tzv. „Vítězném únoru“³ začala KSČ s upevňováním své pozice a odstraňováním jak opozičních sil, tak demokratických prvků ČSR (byla sepsána nová, tzv. Ústava 9. května). Prezident E. Beneš odstoupil z funkce prezidenta v červnu a krátce na to, v září téhož roku zemřel (Heimann 2009: 179, 180, 183). Novým prezidentem se stal Klement Gottwald a předsedou vlády Antonín Zápotocký. V Národním shromáždění byly schváleny zákony, např. nový volební zákon či zákony 231⁴, díky kterým se mohl režim začít plně vypořádávat s těmi politickými oponenty, kteří v ČSR ještě zůstali (Bradley 1971: 179, 180).

Došlo téměř k úplnému zrušení soukromého sektoru – na konci roku 1948 pracovalo ve státních podnicích 95 % zaměstnanců a toto číslo i nadále rostlo. Důraz byl kladen především na těžký průmysl, vzhledem ke zbrojení v začínající studené válce, což pomalu vedlo k zaostávání ekonomiky i životní úrovně obyvatel (Krákora, Kopeček 2010: 34, 35). V zemědělství docházelo ke kolektivizaci hospodářství a vznikaly jednotná zemědělská družstva (JZD). Zemědělci, kteří odmítali vstoupit do JZD byli komunistickou mocí perzekuováni a šikanováni. Pro KSČ dopadla kolektivizace úspěšně, její druhá fáze skončila v počátku 60. let (Krákora, Kopeček 2010: 35; Rychlík 2014: 181).

Režim velmi tvrdě zakročil také proti politickým oponentům, ačkoli většina procesů s nimi byla vykonstruovaná (Krákora, Kopeček 2010: 35). Mezi nejznámější patří proces s Miladou Horákovou (členkou Národně socialistické strany), která byla režimem popravena v roce 1950. Mezi další oběti patří členové domácího (nekomunistického) a zahraničního odboje – například generál Heliodor Píka. Nejznámější perzekuovanou osobností z řad katolické církve je pražský arcibiskup Josef Beran (Tamtéž: 36). K čistkám došlo také uvnitř samotné KSČ – poprava jedenácti vysokých funkcionářů (Rudolf Slánský). Na Slovensku byl nejznámějším odsouzeným Gustáv Husák, pozdější československý prezident (Heimann 2009: 2002; Krákora, Kopeček 2010: 36).

³ Souhrnný propagandistický název pro události z února 1948, kdy se komunisté chopili moci v ČSR.

⁴ Zákony 231 umožnil státu tvrdý postih jakéhokoli odporu proti režimu (Krákora, Kopeček 2010: 35).

Jisté uvolnění nastalo v ČSR po smrti sovětského vůdce Josifa Stalina 5. března 1953, který byl o devět dní později následován prezidentem Gottwaldem. Gottwalda nahradil dosavadní předseda vlády A. Zápotocký, prvním tajemníkem ústředního výboru (ÚV) KSČ se stal Antonín Novotný. Nové vedení se muselo ve svých začátcích čelit masovým demonstracím vyvolaných měnovou reformou v červnu 1953 (Heimann 2009: 204). Tato reforma značně zhoršila životní úroveň tehdejších obyvatel ČSR a de facto jim znehodnotila úspory. Zároveň byl zrušen přidělový systém, který v zemi fungoval od války (Krákora, Kopeček 2010: 37).

V reakci na nastalou situaci byl v září 1953 vyhlášen tzv. nový kurz, kdy KSČ uznala jisté chyby a došlo ke snížení maloobchodních cen, zvýšení platů, zvýšení výroby spotřebního zboží a úpravě zemědělské politiky (Tamtéž: 37). V KSČ se rozhořel boj o míru těchto změn. Náhlá smrt prezidenta A. Zápotockého (1957), vedla k posílení pozice A. Novotného, který se stal také novým prezidentem Československa (Krákora, Kopeček 2010: 37; Heimann 2009: 207). V červenci 1960 došlo ke schválení nové ústavy, která změnila název ČSR na Československou socialistickou republiku (ČSSR), byla v ní též ukotvena vedoucí úloha KSČ, eliminace slovenských autonomních orgánů a další změny. Úspěchy KSČ zaznamenala také v kolektivizaci zemědělství či ve znárodnění průmyslu, na což byla patřičně hrdá (Heimann 2009: 207). Následně došlo v letech 1960–1962 k částečné rehabilitaci vězňů odsouzených v 50. letech (Krákora, Kopeček 2010: 37).

V první polovině 60. let se i přesto dostala ekonomika ČSSR do problémů, postupně začínala zaostávat na mezinárodním poli, v důsledku zastaralých technologií a orientací na těžký průmysl (Tamtéž: 37). Možné řešení problémů nabízel návrh hospodářské reformy (ekonom Ota Šik), která předpokládala zavedení tržních mechanismů, její aplikaci ovšem bránila ztuhlost a konzervativnost tehdejšího politického systému (Krákora, Kopeček 2010: 38; Heimann 2009: 220).

Zároveň procházela celá československá společnost velkými změnami, začaly na ni působit západní vlivy (především kulturní), nejvýrazněji na mládež. Kultura 60. let se tak vyznačovala podstatně svobodnější formou (Krákora, Kopeček 2010: 38). S nárůstem svobody se objevila také kritika – významným střetnutím bylo to, mezi spisovateli a KSČ na IV. sjezdu československých spisovatelů, na který Strana reagovala represemi (Tamtéž: 39).

V rámci KSČ se postupně formovalo reformní křídlo složené například z O. Šika, Josefa Smrkovského nebo Alexandra Dubčeka. Tato skupina prosazovala demokratizační změny pod vedením KSČ. Právě A. Dubček na počátku roku 1968 nahradil A. Novotného

ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ (Vondrová, Moravec, Navrátil 1999: 553). Ve funkci prezidenta byl A. Novotný po svém odstoupení nahrazen Ludvíkem Svobodou koncem března 1968, nedlouho na to byl na začátku dubna schválen tzv. Akční program KSČ⁵ (Tamtéž: 557). Dubček začal s reformami – zavedl personální změny ve Straně, uvolnil cenzuru, což umožnilo politickou diskuzi ve společnosti a plánoval také ekonomické změny (Aldrich, Cormac, Goodman 2014: 295). V březnu 1968 byl založen Klub angažovaných nestraníků (KAN), který představoval potenciálního politického oponenta KSČ; na pomoc po rehabilitaci vězňů odsouzených na základě zákona 231, vznikl Klub politických vězňů (K 231) (Vančura 1990: 39).

Nastalou situaci znepokojeně sledovalo jak konzervativní křídlo KSČ (Vasil Biľak, Alois Indra a další), tak vedení Sovětského svazu v čele s Leonidem Brežněvem (Aldrich, Cormac, Goodman 2014: 295). Cílem reformistů ovšem nebylo zrušit vládu jedné strany, chtěla se ale opírat o podporu společnosti, nikoli si ji vynucovat represemi. Měla být omezena centralizace moci, garantovány občanské svobody, zavedeny tržní mechanismy i drobné soukromé podnikání (Krákora, Kopeček 2010: 39, 40). V průběhu jara a léta 1968 bylo reformní vedení KSČ několikrát varováno ostatními členy Varšavské smlouvy⁶, kteří se obávali nestability celého východního bloku. Jedním z důkazů „protisocialistického vývoje“ byl manifest *Dva tisíce slov* spisovatele Ludvíka Vaculíka, který požadoval důslednější demokratizaci systému ČSSR (Krákora, Kopeček 2010: 40; Heimann 2009: 238).

Na přelomu července a srpna 1968 se sešla československá a sovětská delegace v Čierné nad Tisou, ve které reformisté souhlasili s jistými ústupky ve prospěch Sovětů (Vančura 1990: 66). Sověti následně došli k závěru, že situaci lze stabilizovat pouze vojenskou intervencí, jíž měl legitimizovat tzv. *zvací dopis*, sepsaný konzervativními komunisty z KSČ (Krákora, Kopeček 2010: 40). Invaze byla uskutečněna v noci z 20. na 21. srpna 1968. Vojsko čítající 750 000 mužů se skládalo především z vojáků SSSR a ze členů Varšavské smlouvy, s výjimkou Rumunska a Albánie⁷ (Krákora, Kopeček 2010: 41; Heimann 2009: 241–243).

Vedení KSČ spolu s prezidentem Svobodou invazi odsoudili, což značně ztížilo plány konzervativců. K odporu se přidali také občané, z nichž přes 90 zahynulo a stovky jich

⁵ V něm byly shrnuty politické cíle KSČ, stejně jako potvrzení občanských práv či řešení otázky hospodářství (Vančura 1990: 42, 43).

⁶ Varšavská smlouva je vojenská aliance zemí Východního bloku s výjimkou Jugoslávie. Vznikla roku 1955 jako protiváha západní aliance NATO.

⁷ Albánie následně po invazi do ČSSR z Varšavské smlouvy vystoupila.

byly zraněny (Krákora, Kopeček 2010: 41). Mezi 23.–26. srpnem probíhalo v Moskvě jednání s československým vedením strany, jehož výsledkem byl tzv. *moskevský protokol*⁸, který požadoval obnovu cenzury, zrušení „protisocialistických organizací“⁹, odvolání nepohodlných funkcionářů atd. Nakonec byla v říjnu schválena *Smlouva o dočasném pobytu sovětských vojsk* a v ČSSR zůstalo asi 75 000 sovětských vojáků, což SSSR využíval při nátlaku na vedení země. Období po invazi 1968 získalo název normalizace – tedy obnovení starých (totalitních) pořádků (Ježek, Lukeš, Prokš 1991: 13; Krákora, Kopeček 2010: 41). V listopadu 1968 ÚV KSČ popřel předchozí reformní vývoj a ustavičný tlak Moskvy znamenal kromě upuštění od politických změn, také upuštění od těch ekonomických. 1. ledna 1969 došlo k federalizaci ČSSR, vznikly tak Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika (Krákora, Kopeček 2010: 43; Heimann 2009: 270).

16. ledna 1969 se mladý student Jan Palach upálil na Václavském náměstí na protest proti srpnové okupaci a ve snaze probudit československou společnost z letargie, do které se po začátku okupace dostala. Palachův čin zopakovalo, nebo se o něj alespoň pokusilo ještě několik lidí, z nichž někteří (včetně J. Palacha) za něj zaplatili životem. Ačkoli jejich pohřby, porážka SSSR československou reprezentací na hokejovém mistrovství světa v březnu 1969 a první výročí okupace vedly k protestům proti režimu, jeho stabilitu výrazně neohrozily (Ježek, Lukeš, Prokš 1991: 14; Krákora, Kopeček 2010: 43).

17. dubna 1969 byl A. Dubček nahrazen G. Husákem na postu prvního tajemníka, což znamenalo další posílení konzervativních komunistů. V reakci na demonstrace při prvním výročí okupace, byl parlamentem schválen tzv. pendrekový zákon, který legalizoval tvrdé zákroky bezpečnostních složek proti projevům nespokojenosti. V září byla invaze označena ÚV KSČ za „bratrskou internacionální pomoc“ (Krákora, Kopeček 2010: 43). Normalizace se naplno rozjela – začalo hromadné propouštění na vyšších i nižších politických postech, v armádě, vysokých školách, v kultuře i v samotné Straně. Z té bylo vyloučeno až 300 000 členů, tedy asi 20 % všech členů. Následné perzekuce těchto lidí vedly k masové emigraci nejméně 700 000 osob z ČSSR (Krákora, Kopeček 2010: 43; Heimann 2009: 275, 276). V období 70. a 80. let bylo podmínkou kariérního růstu jednotlivce členství v KSČ, což často vedlo k obsazování vysokých míst

⁸ Dokument podepsaný československou delegací (s výjimkou Františka Kriegla) v Moskvě. Měl legitimizovat vojenský vpád do země reformním vedením KSČ (Heimann 2009: 261, 262).

⁹ Organizace vzniklé či obnovené v období pražského jara, díky uvolněným poměrům. Tyto organizace samozřejmě nevyhovovaly konzervativnímu křídlu KSČ.

nekompetentními osobami – tímto způsobem bylo postiženo například školství, konkrétně vysoké školy. Režim svou pozici upevňoval nucenou účastí občanů na mnoha manifestačních akcích jako prvomájové průvody, nebo povinné volby (Krákora, Kopeček 2010: 45).

Dalším prostředkem zajištění stability, byla orientace režimu na dostupnost levného konzumního zboží. Plánované hospodářství ovšem bylo, kromě rostoucího zadlužení země, také důvodem nedostatku spousty dalšího zboží, jako například elektroniky, ale také prostých věcí, jakým je toaletní papír. Z tohoto důvodu se v ČSSR rozmohla tzv. šedá ekonomika, podpultový prodej či úplatkářství (Krákora, Kopeček 2010: 45).

Pro nemoc neschopného L. Svobodu nahradil (po schválení speciálního zákona) ve funkci prezidenta G. Husák 29. května 1975 (Tamtéž: 45, 46). V zahraničí se ČSSR snažila o normalizaci vztahů se Západním Německem (SRN) a Rakouskem. Dále podporovala (na základě politiky SSSR) množství zemí a organizací tzv. třetího světa¹⁰. Dále se ČSSR účastnila helsinské Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), kde se zavázala mj. dodržovat respektování lidských a občanských práv, což však reálně nečinila. Dalo to ovšem do rukou pádný argument odpůrcům režimu (Ježek, Lukeš Prokš 1991: 24). 6.–7. ledna 1977 vydala skupina Charta 77 své prohlášení, ve kterém vyzývala režim k dodržování lidských a občanských práv dle závěrů KBSE a k umožnění demokratické diskuze. Mezi signatáře Charty patřilo mnoho významných osobností – bývalí reformní komunisté (J. Šabata, F. Kriegl), kulturní osobnosti (Václav Havel, L. Vaculík,), levicoví intelektuálové (J. Uhl, J. Dienstbier) i pravicoví a křesťansky orientovaní odpůrci režimu (V. Benda, A. Vondra) (Krákora, Kopeček 2010: 46). Režim reagoval pohotově – členy Charty se snažil zdiskreditovat článkem v Rudém právu, zahájil proti nim různé represe a následně mnoho osob věznil a někteří kvůli tomu i zemřeli (J. Patočka¹¹). Navíc koncem ledna 1977 vznikla režimem iniciovaná Anticharta, kterou podepsaly významní umělci té doby (část z obavy z konce kariéry) (Tamtéž: 46).

Další obavy vzbudilo u vedení KSČ dění v Polsku na počátku 80. let (viz dále) a velkým překvapením se stalo zvolení Michaila Gorbačova generálním tajemníkem v SSSR. Gorbačov si totiž uvědomoval zaostávání Východu za Západem a rozhodl se mu zabránit zavedením politiky *glasnosti* a *perestrojky*¹² (Heimann 2009: 293). Gorbačov také upustil

¹⁰ Původní označení pro rozvojové země.

¹¹ Jan Patočka v důsledku tvrdých výslechů ze strany StB zemřel (Krákora, Kopeček 2010: 46).

¹² Perestrojka znamená „transparentnost“, perestrojka „přestavba“. První jmenovaná se soustředila na uvolnění cenzury a svobodu médií, druhá na ekonomickou přestavbu SSSR (Heimann 2009: 295).

od tzv. Brežněvovy doktríny, která ospravedlňovala vojenské intervence SSSR jako bratrskou pomoc – toto byl další důvod, proč v KSČ rostlo znepokojení, jelikož se již nemohla spoléhat na případnou pomoc SSSR (Krákora, Kopeček 2010: 47). KSČ nejevila přílišnou ochotu přistoupit na Gorbačovovy reformy, které připomínaly ty z období pražského jara. Byly vytvořeny pouze zásady pro přebudování ekonomiky. V roce 1987 byl G. Husák sesazen z postu generálního tajemníka a byl nahrazen Milošem Jakešem, tedy dalším konzervativním komunistou (Tamtéž: 47).

V roce 1988 proběhla série demonstrací – na 20. výročí invaze do ČSSR (21. srpna), na 70. výročí vzniku Československa (28. října) a na Den lidských práv (10. prosince) – občanská společnost se začala znovu probouzet. Navíc se v říjnu 1988 stal ministerským předsedou Ladislav Adamec, který byl příznivcem reformy (Tamtéž: 47). Tlak na režim pokračoval také v lednu 1989, kdy proběhla několik demonstrací při tzv. Palachově týdnu (15.–22. ledna). Ty režim tvrdě potlačil, mezi stovkami zatčených byl také V. Havel (Krákora, Kopeček 2010: 47; Heinmann 2009: 297). Následovaly další projevy nespokojenosti s vydáním manifestu *Několik vět*, který podepsaly tisíce lidí a opětovnými demonstracemi 21. srpna, dále pak 28. září (den sv. Václava) či 28. října. Do toho přes ČSSR proudily davy východních Němců, kteří se snažili dostat do SRN (Krákora, Kopeček 2010: 48). K hlavnímu zlomu nakonec došlo 17. listopadu 1989¹³, kdy proběhl studentský pochod, který skončil střetem s policií na Národní třídě. Násilí proti studentům však vyvolalo odpor většiny společnosti – začala stávka v mnoha odvětvích a demonstrace se rozšířily po celé zemi. Po vzniku Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu došlo k rychlému dialogu s režimem a ještě 29. prosince se Václav Havel stal prezidentem, když nahradil odstupujícího G. Husáka (Tamtéž: 48, 49). Československo tak nastoupilo cestu k obnovení demokratického režimu.

1.2 Polsko

Polsko bylo druhou světovou válkou zcela zdevastováno a aby se mohlo postavit zpět na nohy, potřebovalo pomoc ze zahraničí. Komunisty ovládaná vláda ale odmítla Marshallův plán a místo toho vyhlásila 3. 1. 1946 znárodňování průmyslu, následně v dubnu téhož roku začala likvidace soukromého finančního a bankovního sektoru.

¹³ Toto datum bylo zvoleno proto, že se jednalo o výročí zavření českých vysokých škol nacisty v roce 1939. Nešlo tedy původně o protirežimní manifestaci, ale spíše o připomínku této události (Krákora, Kopeček 2010: 48).

Všechny podniky nad 50 zaměstnanců byly znárodněny, stát tak ovládl 86 % průmyslu (Řezník 2010: 413; Friedl et al. 2017: 512). Tento proces nebyl polským obyvatelstvem vnímán negativně, jelikož ke znárodnování v té době docházelo také ve Francii a Velké Británii, navíc množství podniků bylo původně německých nebo přišlo o majitele za války (Friedl et al. 2017: 512).

S B. Bierutem jakožto prezidentem a zároveň generálním tajemníkem ÚV PZPR započalo Polsko období nejtvrďšího, stalinistického komunismu, které bylo doprovázeno rozsáhlými politickými procesy a snahou o transformaci společnosti i ekonomiky. Největším protivníkem v Polsku, byla pro komunisty katolická církev, která měla v zemi tradičně velký vliv (Paczkowski 2000: 167). Komunisté se tak za pomoci ideologie a propagandy snažili změnit myšlení ve společnosti – pomocí konfliktů v rámci studené války byl pak šířen strach ze Západu a vlastenectví bylo podmíněno loajalitou k vládnoucímu režimu (Friedl et al. 2017: 513). Dále byl budován kult osobnosti J. Stalina i prezidenta B. Bieruta, poválečná obnova spolu s novými státními svátky¹⁴ a propagandistické filmy, měly pomoci upevnit komunistickou moc (Tamtéž: 513, 514).

Mimo katolické církve¹⁵, byli potenciální hrozbou pro nový režim také členové podzemního odboje, bývalí vojáci ze západní fronty, nepohodlní intelektuálové či členové jiných politických stran. Významný byl proces s Witoldem Pileckým, který skončil popravou a měl sloužit k diskreditaci západního odboje. Dalším významným popraveným byl generál Emil Fieldorf (bývalý člen AK) (Řezník 2010: 419, 429). Mezi lety 1944–1956 bylo popraveno zhruba 2800 lidí a nebýt zmírnění některých rozsudků, bylo by toto číslo podstatně vyšší (Friedl et al. 2017: 517). Represím se nevyhnuli ani samotní komunisté, nejvýznamnější je případ Władysława Gomułky, jenž byl pro svou nepohodlnost zbaven funkcí a skončil ve vězení. Později se vrátil do čela strany i celého Polska (podobně jako Gustáv Husák v ČSSR) (Tamtéž: 517).

Co se týče ústavy, v Polsku od 6. února 1947 platila tzv. malá ústava, která byla nahrazena 22. července 1952 tzv. červencovou ústavou. Ta byla typickou stalinistickou ústavou – zakotvovala lidovou demokracii, prosazovala vládu pracujícího lidu, plánované hospodářství atd. Zrušila post prezidenta a nahradila jej Státní radou. Oficiálním názvem Polska byl změněn na Polská lidová republika (PLR) (Řezník 2010: 427; Paczkowski 2000: 155). Tato ústava vznikla v sekretariátu ústředního výboru PZPR, následně byl její

¹⁴ 22. červen (vydání manifestu PKWN), 7. listopad (výročí VŘSR) či 1. květen (1. Máj) (Friedl et al. 2017: 513; Řezník 2010: 424).

¹⁵ Více o církvi viz podkapitola 3.2.

návrh posouzen v politbyru ÚV PZPR a v Moskvě (Paczkowski 2000: 154). Teprve pak byla představena veřejnosti a formálně schválena v Sejmu (Friedl et al. 2017: 514).

Probíhalo rozsáhlé rozšiřování těžkého průmyslu, který odpovídal především vojenským potřebám SSSR, nikoli ekonomickým potřebám Polska. Kolektivizace byla poměrně neúspěšná, jelikož vůči velkým sedlákům nebyly zahájeny tak velké represe, jako například v Sovětském svazu za vlády Stalina. Díky tomu zůstala v PLR spousta zemědělských hospodářství v soukromých rukou (Friedl et al. 2017: 515; Paczkowski 2000: 140, 141).

S úmrtím sovětského vůdce J. Stalina v roce 1953, začalo uvolňování napětí jak ve Východním bloku, tak ve světě (Paczkowski 2000: 177). Velký rozruch v této době vyvolala emigrace vysokého funkcionáře ministerstva veřejné bezpečnosti (MBP) Józefa Światła v roce 1954, jenž začal pravidelně v rádiu *Svobodná Evropa* rozebírat praktiky tajné policie (Friedl et al. 2017: 520; Paczkowski 2000: 180). V reakci na to došlo ke zrušení MBP a jeho následnému nahrazení ministerstvem vnitra, stejně tak proběhla výrazná reorganizace bezpečnostních složek, zlepšily se podmínky ve věznicích a došlo i na propouštění (například W. Gomułky) (Friedl et al. 2017: 520).

Uvolňování se projevilo také v kultuře, kdy se například polští spisovatelé začali odvracet od tzv. socialistického realismu, který mezi nimi dominoval od jejich štětínského sjezdu v roce 1949 (Friedl et al. 2017: 520; Řezník 2010: 422). Začaly se šířit západní vlivy ve stylu oblékání a poslechu hudby (Friedl et al. 2017: 520). Dění v Polsku bylo navíc podpořeno proslulým Chruščovovým projevem na XX. Sjezdu KSSS¹⁶ v únoru 1956. Chruščov při něm otevřeně odsoudil Stalinův kult osobnosti a nedlouho na to, zemřel Bolesław Bierut, čímž vliv polských stalinistů výrazně upadl (Tamtéž: 520).

Napjatá ekonomická krize v zemi vyvrcholila událostmi v Poznani ve dnech 28.–29. června 1956. Tamních demonstrací se účastnilo až 100 000 lidí (včetně dělníků), žádajících především sociální změny jako zlepšení životní úrovně a pracovních podmínek či zvýšení platů. Protestující začali útočit na státní a stranická sídla, což vyústilo v tvrdý zásah ozbrojených sil a úmrtí 78 osob (Řezník 2010: 434; Paczkowski 2000: 184, 185). V říjnu 1956 získali nestalinističtí komunisté vedoucí pozice ve straně – generálním tajemníkem se stal Władysław Gomułka. Ten odsoudil stalinismus a po dlouhých jednáních se sovětskou delegací uklidnil napjatou situace se SSSR, který zvažoval

¹⁶ Komunistická strana Sovětského svazu.

vojenskou intervencí do Polska¹⁷, čímž si Gomułka zajistil obrovskou podporu polské veřejnosti (Řezník 2010: 435; Friedl et al. 2017: 522).

S nástupem W. Gomušky došlo v Polsku k dalšímu uvolnění, ovšem výrazných změn směrem k demokracii se nedočkal, ačkoli si je mnozí Poláci přáli. Od jara 1957 platilo nařízení o registraci diskuzních klubů a rostla státní kontrola tisku. Zároveň byly omezeny pravomoci tajné policie a vědecká, kulturní i společenská oblast zaznamenaly výrazné uvolnění (Friedl et al. 2017: 523, 524). Gomułka chápal důležitost SSSR jakožto garanta polské západní hranice, odmítal ovšem podřízení Polska Sovětskému svazu a snažil se proto zajistit si jistou nezávislost. Za zmínku tak stojí tzv. *plán Rapeckého*¹⁸, který navrhoval, zákaz výroby a umístění atomových zbraní na území PLR, ČSSR a obou německých států. Ačkoli tento plán nakonec nebyl realizován, díky němu polská zahraniční politika budila pocit nezávislosti na SSSR (Tamtéž: 525). Došlo také k jistému oživení kontaktů se západními státy, včetně USA. Nutno ale dodat, že samostatná zahraniční politika byla pouze bludem, jelikož Varšava všechny své kroky diskutovala s Moskvou (Tamtéž: 526).

Gomučkova pozice začala slábnout po dalších konfliktech s církví. Její velký vliv v rámci PLR chtělo vedení PZPR neustále omezovat. Pomocí propagandy a organizování manifestací se snažilo poštvat obyvatelstvo proti katolické církvi, ovšem občané se postavili spíše na stranu církve a Gomučkova prestiž začala mezi lidmi upadat. Tato skutečnost také znamenala nárůst ambicí některých členů uvnitř PZPR (Mieczysław Moczar, Edward Gierek), nahradit W. Gomušku, jakožto generálního tajemníka Strany (Tamtéž: 527, 528).

Spory s režimem měla také inteligence a velká část umělců, kterým vadila omezení v lidovém Polsku. V březnu 1964 proto vznikl tzv. *Dopis třiceti čtyř*, jenž byl adresován tehdejšímu předsedovi vlády Józefu Cyrankiewiczovi. Reakce komunistů byla podobná jako v případě československé Charty 77 – vznikl tzv. „antidopis“, jenž podepsala režimem donucená/přesvědčená skupina umělců (Friedl et al. 2017: 529; Řezník 2010: 443). Dalším výrazným konfliktem mezi kulturou a režimem byl ten ohledně divadelní hry *Dziady*¹⁹, která kritizovala carské Rusko. Režimu se jevila jako příliš protisovětská,

¹⁷ Od 18. října 1956 postupovaly sovětské jednotky v Polsku na Varšavu a situace v zemi byla velmi napjatá (Řezník 2010: 435).

¹⁸ Plán byl pojmenován po tehdejší polském ministru zahraničních věcí Adamu Rapeckém (Friedl et al. 2017: 525).

¹⁹ Divadelní hra napsaná Adamem Mickiewiczem v první polovině 19. století (Fiedl et al. 2017: 530).

a proto ji zakázala. Důsledkem byly v roce 1968 studentské demonstrace ve Varšavě, které byly násilně potlačeny, což se stalo rozbuškou pro demonstrace i v dalších polských městech (Friedl et al. 2017: 530). Následně došlo k vyloučení mnoha studentů a propuštění vysokoškolských učitelů, kteří demonstrace podporovali. Ve straně došlo k čistkám, jelikož z demonstrací byli obviňováni především Židé a revizionisté (antisemitismus mezi komunisty narostl po Šestidenní válce a se zvýšením vlivu nacionalistického křídla PZPR vedeného ministrem vnitra M. Moczařem) (Tamtéž: 529–531).

Po těchto událostech pohasla naděje na demokratizaci režimu a Poláci začali vyjadřovat své názory v ilegálně a anonymně (Friedl et al. 2017: 531). Zemi stále trápily ekonomické a zásobovací problémy, což znepokojovalo její obyvatele. Bylo potřeba výrazně zvýšit ceny potravin. Gomułka, jistý si podporou obyvatel po návštěvě západoněmeckého kancléře Willyho Brandta v prosinci 1970 ve Varšavě a jeho uznáním polské západní hranice²⁰, chtěl ceny zvýšit ještě před Vánocemi (i přes nedoporučení některých kolegů) (Friedl et al. 2017: 532). V důsledku toho na polském pobřeží (počínaje Gdaňskem) a následně i v dalších městech, začaly 14. prosince 1970 rozsáhlé dělnické protesty. Komunisté proti demonstrantům tvrdě zakročili – zemřelo 45 osob, více jak 1 000 bylo zraněno a přes 3 000 zatčeno (Friedl et al. 2017: 532; Paczkowski 2000: 240, 241). Sověti ze situace nebyli nadšení, z mezinárodních důvodů nebylo možné zorganizovat další vojenskou intervenci (tak jako v případě ČSSR), bylo proto potřeba nahradit Władysława Gomułku (v té době již poměrně starého a nemocného) novou osobností (Friedl et al. 2017: 533).

20. prosince byl Gomułka odvolán a generálním tajemníkem se stal E. Gierek. K uklidnění situace vláda slíbila odvolat zvýšení cen, k čemuž došlo teprve v únoru 1971 po stávce v Lodži (Řezník 2010: 451, 452). Nálada v zemi se postupně uklidnila, ekonomické problémy vláda řešila půjčkami od západních států, modernizací ekonomiky či podporou konzumu, ani to ale nestačilo na stabilizaci situace a Polsko se rychle zadlužovalo. I přesto spokojenost lidí rostla a ani opozice se nijak aktivně v této době proti režimu nevymezovala (Friedl et al. 2017: 536; Paczkowski 2000: 245).

Odpor církve, studentů a dalších skupin opozice vyvolala změna ústavy, do které byly přidány články o vedoucí úloze strany, spojení se SSSR atd. Nový problém nastal i s dalším plánem razantního zvýšení cen základních potravin (plánováno na konec června

²⁰ Nakonec odmítl uznat parlament SRN (Friedl et al. 2017: 537).

1976) (Friedl et al. 2017: 538; Paczkowski 2000: 248). Následovaly tak nové protesty (především v Radomi), které byly potlačeny bezpečnostními složkami. Demonstranti byli zavíráni do vězení, propouštění z práce (se zákazem pracovat) a některé rodiny se kvůli tomu dostaly do vážných finančních problémů. Vážná situace těchto rodin dala postupně (definitivně v září 1976) vzniknout organizaci známé jako Výbor na ochranu dělníků (KOR), v němž se angažovali představitelé opozice²¹ (Friedl et al. 2017: 539, 540; Paczkowski 2000: 264, 265).

Režim se sílící opozici snažil rozbít zevnitř, infiltrací agentů (Friedl et al. 2017: 541). Problémem se znovu stala také katolická církev a zvolení kardinála Karola Wojtyły novým papežem Janem Pavlem II. 16. 10. 1978 (Řezník 2010: 460). Jeho zvolení i následná návštěva Polska v červnu 1979 byly pro polské obyvatelstvo, církev i opozici morálně povznášející a dodaly jim novou naději na změnu poměrů (Friedl et al. 2017: 542, 543).

V roce 1980 bylo rozhodnuto, že dojde ke zvýšení cen masa, opět začaly (oproti minulosti poměrně mírné) demonstrace a stávky. Po propuštění členky odborů Anny Walentynowicz, začaly 14. srpna další stávky v čele s elektrikářem Lechem Wałęsou (Tamtéž: 543). Stávkující s podporou polských intelektuálů předložili 21 požadavků (svoboda slova, právo na stávku apod.), jejichž splnění bylo podmínkou pro ukončení stávky. I přes propagandistické snahy režimu nakonec vznikly tzv. srpnové dohody, kterými byly stávky ukončeny a vláda uznala vznik nezávislých odborů. Nespokojenost ve straně s Gierkovým vedením vedly k jeho odvolání a generálním tajemníkem PZPR se nově stal Stanisław Kania – představitel skupiny, opírající se o bezpečnostní složky a armádu (Friedl et al. 2017: 544; Paczkowski 2000: 286, 287).

17. září 1980 vzniklo Nezávislé samosprávné hnutí odborového svazu Solidarita, v čele s L. Wałęsou (Řezník 2010: 464). Na PZPR rostl především sovětský tlak na boj proti Solidaritě a znovu byla zvažována sovětská intervence do Polska. Novým důležitým hráčem se stal Wojciech Jaruzelski, který byl v únoru 1981 jmenován předsedou vlády (zároveň byl ministrem obrany) (Tamtéž: 464). Ekonomické problémy v zemi stále přetrvávaly a rostl počet produktů, které byly na příděl. Pozice strany dále slábla a v říjnu 1981 byl S. Kania nahrazen W. Jaruzelským, jehož moc znovu výrazně stoupla (Friedl et al. 2017: 546, 547).

²¹ Například Adam Machnik, Jacek Kurón nebo Antoni Macierewicz (Friedl et al. 2017: 540).

Situace se dále vyhrocovala, Solidarita hrozila dalšími stávkami a požadovala například, aby její zástupci mohli kandidovat do národních rad. Naplánovala referendum²² na 15. února 1982, ve kterém chtěla ukázat ztrátu legitimacy PZPR, jeho konání bylo ovšem zabráněno vyhlášením výjimečného stavu (Tamtéž: 547, 548). Výjimečný stav umožnil Straně tvrdě zakročit proti opozici – Solidarita byla rozpuštěna, zhruba 10 000 lidí skončilo v internačních táborech a s lidmi demonstrujícími proti zavedení výjimečného stavu (ten byl mimo jiné protiústavní²³) probíhaly procesy končící velkými tresty. Navíc začaly v celé zemi rozsáhlé čistky, včetně té ve Straně (Tamtéž: 549). Od prosince 1981 se scházela Vojenská rada národní záchrany (WRON), která se skládala z armádních představitelů a předsedal jí W. Jaruzelski, stala se hlavním výkonným orgánem v PLR (Tamtéž: 550). V opozici se začala projevovat únava – v roce 1982 proběhlo jen několik demonstrací na významná výročí, které byly efektivně potlačeny. Plán režimu rozbít organizovanou opozici vyšel, a proto došlo k odvolání výjimečného stavu a zrušení WRON v červenci 1983 (Fiedl et al. 2017: 550–552; Řezník 2010).

Ekonomická krize v zemi zůstávala i nadále velmi špatná a západní restriktce po vyhlášení výjimečného stavu, ji jen prohloubily. Snahy komunistů situaci spíše zhorčovaly a krize v celém Východním bloku nahrávala do karet opozici, jejíž význam znovu nabíral na síle (Fiedl et al. 2017: 552–554). Na Západě rychle rostla podpora L. Wałęsy a bylo jasné, že moc i podpora režimu rychle upadají (Tamtéž: 555, 556). PZPR nakonec přijalo Wałęsovu nabídku vést rozhovory, čímž v Polsku de facto začala jednání u kulatého stolu. Režim odmítal znovu legalizovat Solidaritu a všemožně se snažil L. Wałęsu zdiskreditovat, ovšem docílil opačného výsledku. Situace se navíc začala měnit v celém Východním bloku včetně SSSR. Teprve až hrozba rezignace Jaruzelského a dalších vysoce postavených komunistů, přesvědčila konzervativní komunisty, aby povolili legalizaci Solidarity (Fiedl et al. 2017: 556, 557; Paczkowski 2000: 351). Slavnostní zasedání kulatého stolu začalo 6. února 1989 a následná jednání vedla k výrazným změnám jak polského politického systému, tak celé společnosti i ke konečnému nástupu demokracie po vzniku vlády Tadeusze Mazowieckého a zvolení L. Wałęsy prezidentem (Paczkowski 2000: 353; Fiedl et al. 2017: 558, 560).

²² Obsahem referenda mělo být zhodnocení „fungování orgánů správy a samosprávy“ (Fiedl et al. 2017: 548).

²³ Nebyl totiž schválen Sejmem.

2. Ideologie komunismu

Hlavní myšlenky komunistické ideologie jsou shrnuty Karlem Marxem a Friedrichem Engelsem v jejich Manifestu komunistické strany. V něm se snaží vysvětlit, proč je komunismus správný a proč je (tehdy ještě rodící se) kapitalistická společnost špatná a musí jím být nevyhnutelně nahrazena. Abychom správně porozuměli tomu, co vedlo komunistické strany v Československu a Polsku k jejich činům, je potřeba pochopit ideologii, kterou se řídily. To učiním v této kapitole a začnu tím, jak komunisté vnímají společnost. Společenskou skupinou, kterou komunismus zastupuje, je tzv. proletariát neboli dělnická třída, která je utlačována buržoazií, tedy kapitalisty.

Marx s Engelsem tvrdí, že „Dějiny všech dosavadních společností jsou dějinami třídních bojů.“ (Marx, Engels 1946: 31). Snaží se tak svou ideologii obhájit v širším historickém měřítku a popisují, jak třídní boj probíhal po mnoho staletí (v různých podobách)²⁴. Právě vyvrcholením těchto dějin třídních bojů je komunismus, který je nastolen revolucí proletariátu proti buržoazii a v němž třídy přestávají existovat, díky čemuž končí boj mezi třídami.

Jak ovšem definují onu buržoazii a proletariát? Buržoazie vznikla z feudálního měšťanstva a cechů, původně aristokracií utlačovaná třída se díky rozvoji průmyslu a obchodu stala dominantní (Marx, Engels 1946: 33, 34). Do buržoazie lze zařadit velké průmyslníky, kramáře, lichváře – tedy menšinu společnosti, která pomocí kapitálu kontroluje celou společnost a utlačuje proletáře (Marx, Engels 1946: 35). Dalšími důvody, proč je buržoazie tak špatnou třídou je například to, že odstranila citovou rovinu rodiny a nahradila ji rovinou peněží, neustále pořádá převraty ve výrobě a otřásá společenskými vztahy, nutí kapitalismus a jeho fungování ostatním národům (imperialismus) a centralizuje moc (Marx, Engels 1946: 35–37).

Proletáři jsou nejnižší vrstva společnosti – dělníci. Dále tam lze zařadit „lékaře, právníka, pátera, básníka a muže vědy“ (Marx, Engels 1946: 35, 41), stejně tak do něho spadají „drobní průmyslníci, obchodníci a soukromníci, řemeslníci a rolníci“ (Marx, Engels 1946: 41). Buržoazie vidí proletariát pouze jako další zboží (nehledě na jejich věk a pohlaví), které využívají velcí průmyslníci pro své obohacování a když konečně dělníci

²⁴ „Svobodný a otrok, patricij a plebejec, baron a nevolník, cechovní mistr a tovaryš“ (Marx, Engels 1946: 32).

dostanou svou mzdu, její část ztratí kvůli „druhé části buržoazie – domácí pán, kramář, lichvář a j.“ (Marx, Engels 1946: 41).

Samotný kapitalismus se ničí zevnitř, Marx s Engelsem hovoří o neudržitelné produkci výrobních prostředků a tzv. „epidemii nadvýroby“ (Marx, Engels 1946: 39). Navíc není buržoazie živena vykořisťovanými, tak jako v minulosti, ale ona sama je nucena žít vykořisťované a dodávají: „Její existence a existence společnosti jsou už neslučitelné“ (Marx, Engels 1946: 46). Nespokojenost proletariátu narůstá – od jednotlivců, přes dělníky v jedné továrně, až po celá průmyslová odvětví. S dalším rozvojem průmyslu se situace dělníků dále zhoršuje a začínají se spojovat do spolků a povstání. Jsou mnohokrát neúspěšní, ale s každým dalším pokusem silnější a úspěšnější. Jejich „třídní boj je však bojem politickým“ (Marx, Engels 1946: 41, 42).

Jak se třídní boj blíží svému vrcholu, přidává se dokonce část buržoazie k proletariátu, který je jedinou skutečně revoluční třídou (Marx, Engels 1946: 43, 41). Jsou zničeny staré životní podmínky – soukromé vlastnictví, buržoazní rodinné vztahy, zákony, morálka a náboženství. Proletáři si nic nepřivlastňují a pouze chtějí zničit všechno, co dosud ochraňovalo a zajišťovalo soukromé vlastnictví (Marx, Engels 1946: 44, 45).

V další části manifestu se věnují samotné komunistické straně a její odlišnosti od ostatních dělnických stran a obhajují zásady, které zastávají. Hlavními cíli jsou ustanovení proletariátu jakožto vedoucí třídy, svržení panství buržoazie a získání politické moci pro proletariát (Marx, Engels 1946: 47).

Odstranění soukromého (buržoazního) vlastnictví, které spočívá „na vykořisťování jedněch druhými“ (Marx, Engels 1946: 48), čímž však nemyslí „osobně nabyté a vlastní prací získané vlastnictví“ (Marx, Engels 1946: 48). Zdůrazňují, že práce dělníků jim nevytváří vlastnictví, ale vytváří její buržoazii a přivlastněním osobního kapitálu (vlastnictví) společností, se docílí odstranění nerovností mezi třídami (Marx, Engels 1946: 49).

Hovoří o tom, že soukromé vlastnictví je omezeno pouze na desetinu společnosti (buržoazii), tedy jeho zrušením docílí rovnosti ve společnosti, stejně jako zrušením svobody, ve smyslu volného obchodu, ze kterého opět profituje pouze buržoazie (Marx, Engels 1946: 50).

Obhajují také zrušení rodiny, která je plně rozvinuta jen pro buržoazii. V ní jsou vykořisťovány děti rodiči. Odsuzují vliv společnosti a společenských vztahů na výchovu a chtějí zbavit „výchovu vlivu panující třídy“ (Marx, Engels 1946: 52). Stejně tak odsuzují i to, že vztahy mezi dětmi a rodiči jsou ničeny velkopřemyslem a z dětí se stává

pouhé zboží a pracovní nástroje²⁵. Razantně se vymezují proti nerovnosti žen a mužů (ženy jsou vnímány jako pouhé výrobní nástroje pro buržoazii) a prostituci, která je buržoazií tolerována a využívána (Marx, Engels 1946: 52, 53).

Dle komunistů nemají dělníci vlast, jelikož nemají politické postavení. Zdůrazňují, že s rozvojem buržoazie mizí nacionální rozdíly mezi národy²⁶ a pro osvobození proletariátu je potřeba sjednocení „alespoň civilisovaných zemí.“ Dále věří, že po odstranění vykořisťování uvnitř států skončí také vykořisťování mezi státy²⁷ a s nastolením beztržní společnosti skončí nepřátelství mezi státy (Marx, Engels 1946: 53, 54).

Nakonec obhajují přeměnu náboženských, filozofických a ideologických idejí, k níž podle Marxe s Engelsem docházelo několikrát v minulosti²⁸ s tím, jak se měnila panující třída, její ideje se staly těmi hlavními. Zdůrazňují, že komunismus „odstraňuje věčné pravdy (svoboda, spravedlnost), odstraňuje náboženství a morálku, místo toho, aby jim dal novu tvářnost, a odporuje tak dosavadnímu dějinnému vývoji“ (Marx, Engels 1946: 54, 55). S nástupem komunismu skončí staletí trvající vykořisťování jedné třídy druhou, a tudíž musí dojít také k radikální změně ve společenském myšlení.

Poté, co se proletariát stane panující třídou a je zavedena demokracie, dojde k přivlastnění buržoazního kapitálu státem, tj. „proletariátu zorganizovaného v panující třídu“²⁹ (Marx, Engels 1946: 55). Toho lze dosáhnout pouze určitými opatřeními, pro nejnepříjemnější státy, navrhuje Marx a Engels tato:

1. Vyvlastnění pozemkového vlastnictví a použití pozemkové renty na výdaje státu.
2. Vysoká vzestupná daň.
3. Zrušení dělnického práva.
4. Konfiskace všech emigrantů a rebelů
5. Soustředění úvěru v rukou státu prostřednictvím národní banky se stávajícím kapitálem a výhradním monopolem.
6. Soustředění veškeré dopravy v rukou státu.

²⁵ V době sepsání manifestu bylo běžné, že chudé děti pracovaly v dolech a továrnách, což Marx s Engelsem razantně odmítali, stejně jako obdobnou práci žen. Z dnešního pohledu působí toto dílo velmi radikálně, ale při plném uvědomění si tehdejších pracovních poměrů, se myšlenky K. Marxe a F. Engelse nejeví tak přehnané.

²⁶ Zde mluví o počátcích globalizace.

²⁷ Tedy, že dojde k ukončení evropského imperialismu a kolonialismu.

²⁸ Jako příklady uvádějí nástup křesťanství v Evropě nebo vzestup osvěcenství v 18. století (Marx, Engels 1946: 54).

²⁹ Tím se myslí diktatura proletariátu.

7. Rozmnožení národních tovarů, výrobních nástrojů, obdělávání a zúrodnování pozemků podle obecného plánu.
8. Stejná pracovní povinnost pro všechny, zřízení průmyslových armád, zejména pro zemědělství.
9. Spojené zemědělství s průmyslem, úsilí o postupné odstranění protikladu mezi městy a venkovem.
10. Veřejná a bezplatná výchova všech dětí. Odstranění tovární práce dětí v její dnešní podobě. Spojení výchovy s materiální výrobou atd. (Marx, Engels 1946: 56, 57)

Zrušením starých výrobních poměrů pomocí těchto opatření, dojde také ke zrušení třídních protikladů, a tím i tříd samotných. Nastane tak beztřídní komunistická společnost.

3. Národnostní menšiny

Vzhledem k rozsáhlosti tohoto tématu, jsem nucen zaměřit se pouze na vybrané menšiny. Pro České země (ČSR), jsem zvolil německou a polskou menšinou, pro Polsko jsem zvolil německou a židovskou menšinu. U ČSR jsem vyřadil Slováky, jelikož spolu s Čechy tvořili hlavní část obyvatel, čeští Němci a Poláci jsou výraznou skupinou z etnického i historického hlediska. Ze stejných důvodů jsem si pro Polsko zvolil Němce a Židy, které má s oběma etniky dlouhou historii, jež se na přístupu komunistického režimu k nim, výrazně projevila.

3.1 Českoslovenští Němci

Po druhé světové válce došlo na území Československa k velkým přesunům obyvatelstva – především k vysídlení německého obyvatelstva z pohraničních Sudet. Zde před válkou žilo několik milionů Němců a po jejich odchodu se tento region stal řídce obydleným, a tudíž také chudým.

V ČSR (především České země), se odsunem Němců odstranily výrazné národnostní problémy, které v zemi trvaly v celém období tzv. první republiky (1918–1938). Němci tvořili kolem 30 % obyvatel Českých zemí, po odsunu se jejich počet marginalizoval na zhruba 1,8 %³⁰ (1950) a v průběhu let stále klesal (v roce 1991 už pouze 0,5 %) (Český statistický úřad 2014: 3).

Komunistický režim po únoru 1948 přesídlil část německého obyvatelstva z pohraničí hlouběji do vnitrozemí, ve snaze narušit německé vazby a rozptýlit, tedy snadněji asimilovat Němce do československé společnosti (Staněk 1999: 104; Spurný 2012: 462). Vlivem začlenění NDR do Východního bloku a ve snaze budovat beztřídní a proletářsko-internacionální společnost, došlo k postupnému uvolnění poválečných restrikcí vůči Němcům (Staněk 1999: 104, 105; Spurný 2012: 454).

Geografické rozptýlení a nepříznivá věková a pohlavní skladba německé menšiny, stejně jako totalitní systém potlačující odlišnosti, se staly hlavními důvody, proč se její členové začali stále více ztotožňovat s českou, popřípadě slovenskou národností (Staněk 1999: 105). Mnoho Němců také odmítalo přijmout československé státní občanství, což

³⁰ Přihlášení se ke své národnosti bylo při sčítání lidu dobrovolné, tudíž tento údaj zcela neodpovídá tehdejší realitě a je tedy spíše orientační (Staněk 1999: 105).

režim vyřešil zákonem z roku 1953, který jej plošně udělil všem Němcům s trvalým bydlištěm v ČSR (Tamtéž: 105).

Německé soubory a skupiny byly pod důsledným dohledem režimu, v případě, že vybočovaly ze schvalovaného směru, byly označovány za separatistické. Pracovně byli Němci velmi aktivní, což režim využil ve své propagandě (Tamtéž: 105). Zároveň však rostla pasivita uvnitř německé menšiny, vzhledem ke svým kulturně-národním specifikům. Komunistický režim se tak nebál prohlásit, že v ČSSR již tato menšina neexistuje. Následovalo velké množství žádostí o vystěhování – v letech 1965–1969 bylo v tomto ohledu úspěšných přes 48 000 osob, které odešly především do SRN (Tamtéž: 106).

Dalším důkazem skomírající německé identity se stal rok 1968, kdy většina členů neprojevila dostatečný zájem na výraznějším uznání své minority v rámci celého státu. Vzniklo však Kulturní sdružení občanů ČSSR německé národnosti (KSONN), jehož činnost byla záhy utlumena nastupující normalizací (Tamtéž). V 70. a 80. letech pokračovala emigrace do SRN, u mladých Němců se vytrácela znalost němčiny a německá identita celé komunity se i nadále vytrácela (Tamtéž: 107).

3.2 Českoslovenští Poláci

Podpisem Smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci mezi ČSR a Polskem v březnu 1947, vznikly pro ČSR závazky směrem k polské menšině na jeho území (oblast Těšínska) (Zahradník 1997: 28). Jedním z nich bylo právo ustanovit Sdružení polské mládeže či Polský kulturně-osvětový svaz (PZKO), který v následujících desetiletích zajistil především kulturní rozvoj polské minority v ČSR (Borák 1999: 124).

S nástupem totality bylo československým Polákům dáno najevo, že jejich orientace na Polsko, jakožto samostatného subjektu, v rámci ČSR je nežádoucí (Tamtéž: 124). Přesto na přelomu 40. a 50. let došlo k výraznému rozvoji polské menšiny – počet polských škol rostl (do roku 1960 jich bylo 85), stejně jako podíl Poláků v politice i v samotné KSČ. Vycházelo několik polských novin a Československý rozhlas zavedl v Ostravě vysílání polské sekce. Komplikací byla iniciativa Pawla Cieślara, jehož snahy o ukončení asimilace polské menšiny, znamenaly zpomalení jejího rozvoje v mezích socialistické společnosti (Borák 1999: 125; Zahradník 1997: 29).

Narušení společenské struktury bylo způsobeno mohutným rozvojem průmyslu na Ostravsku (což podnítilo stěhování nepolského obyvatelstva do regionu), komunisté se

snažili především o upevnění své ideologie a o prosazování tzv. proletářského internacionalismu (Borák 1999: 125; Zahradník 1997: 29). Navíc v roce 1960 reforma státní správy zrušila okres Český Těšín a rozdělila jej do dvou vedlejších regionů (Karviná, Frýdek), čímž došlo též k rozdělení polského obyvatelstva (Borák 1999: 125).

Při uvolnění v roce 1968 se Poláci snažili o přetvoření PZKO na orgán politické reprezentace a podporovali demokratizační změny (Borák 1999: 125; Zahradník 1997: 31, 32). Tuto iniciativu podpořil také zákon z října téhož roku, který zajišťoval československým menšinám množství práv (Borák 1999: 125). Nové pořádky však snahy PZKO utnuly a organizace se vrátila ke svému kulturnímu působení, nevyhnuly se jí ani personální změny a normalizační režim začal s perzekucemi reformních Poláků (Zahradník 1997: 32). Po srpnu 1968 byla činnost polské menšiny kontrolována, její tisk cenzurován, PZKO byla držena v mezích mimo politické působení a počet Poláků v ČSSR poklesl vlivem asimilace (Borák 1999: 125; Zahradník 1997: 32).

80. léta se vyznačovala zvýšením dohledem nad polskou menšinou s ohledem na dění v sousedním Polsku. S pokračující hornickou aktivitou na Ostravsku se zhoršovala také ekologická situace v regionu. Nadále pokračující asimilace znamenala úpadek polské identity či pokles polských škol (Zahradník 1997: 33).

3.4 Polští Němci

Z 8,8 milionu Němců (1939), jich zbylo na tzv. „nově získaných územích“ v roce 1950 jen asi 100 000 (Kouli 2017: 2). Do roku 1950 byli polští Němci silně diskriminováni, ale s odstupem času, nastupující komunistický režim pomalu restrikce odboural. Budovaly se německé školy a vyučovalo se v němčině (učebnice se dovážely z NDR), chyběli však němečtí učitelé. Následně vznikaly i německé spolky a noviny. Němci byli výkonnou pracovní silou, avšak jejich nelehká situace velkou část z nich vedla k emigraci ze země, čemuž se PZPR snažila zabránit, avšak neúspěšně (Wierzbiański 1992: 441).

Němci v Polsku byli podporováni především z NDR. Polský režim se i v 50. a 60. letech obával Německa, proto jakmile dostal možnost nahradit německé dělníky polskými, tuto možnost využil a podporoval německou emigraci. To vedlo k jistému napětí mezi PLR a NDR, které se nelíbil příchod imigrantů z Polska, kteří podle tamní propagandy ani neexistovali. Navíc polské úřady nebyly schopné své východoněmecké

protějšky informovat o přesných počtech Němců v Polsku, což celou situaci nadále komplikovalo (Cordell 2009: 9).

Tzv. „germanizovaní Poláci“, jak režim německou menšinu referoval (často ani nemluvící polsky), kromě emigrace volili také možnost pasivní resistance, příkladem je například odmítání polského občanství (uděleno polským Němcům na základě zákona v roce 1951). Uchýlili se také k úplnému odstřižení jejich komunit od světa, což byla pravděpodobně nejúčinnější forma odporu (Tamtéž: 10). Jejich popoštění však skončilo neúspěchem a koncem 60. let se velká část z nich raději identifikovala s jedním z německých států, než s tím polským (Tamtéž: 10, 11).

Mimo těchto „germanizovaných Poláků“ existovala v PLR ještě skupina jakýchsi „uznaných Němců“, kteří byli režimem rozpoznáváni jako skuteční etničtí Němci (Tamtéž: 9). Právě ti nejčastěji emigrovali a od roku 1960 mohl režim jejich existenci zcela popírat a do 70. let se němčina zcela přestala vyučovat. V 80. letech se pokusili Němci o politické uznání, které jim však bylo režimem odepřeno a členové německých organizací byli diskriminováni (Tamtéž: 10).

Po nastolení diplomatických styků se SRN (po návštěvě W. Brandta roku 1970), došlo k novému nárůstu emigrace polských Němců do Západního Německa (Tamtéž: 11). V 70. a 80. letech Němci využili slábnoucího režimu, ve snaze zajistit si vládní uznání. Toho se jim dostalo až po pádu komunismu v Polsku (Tamtéž: 12).

3.4 Polští Židé

Stejně jako v ČSR, také v Polsku se výrazně snížila etnická diverzita. Například počet Židů v Polsku klesl po holocaustu z téměř 3 milionů na pouhých asi 240 000 (Friedl et al. 2017: 509). Přesto se polští Židé nedočkali klidu ani v socialistickém Polsku. Je důležité zmínit, že vztah Poláků a Židů je komplikovaný a za přátelský se nedal označit ani před válkou.

S nástupem komunistů tak mnoho Židů opouštělo Polsko, vydali se například do Palestiny. Ti, kteří zůstali, museli čelit pokračující protižidovské náladě, na kterou navázala státní propaganda. Ta například vinila Židy v komunistické straně z neúspěchu stalinistické éry v první polovině 50. let (Michlic 2006: 236). Velkým kritikem Židů byl

Zenon Nowak, člen konzervativní natolinské skupiny³¹ v rámci PZPR, který kromě výše zmíněného, vinil Židy také z poznaňských nepokojů v červnu 1956. Dále usiloval o vyčištění Strany a státního aparátu od Židů, proti se však postavil ÚV a antisemitismus odsoudil (Tamtéž: 236).

Na konci 50. let i tak emigrovalo asi 40 000 Židů a v 60. letech jich v PLR zbylo jen asi 30 000 (Tamtéž: 236). S nástupem W. Gomułky vliv natolinské skupiny upadl, rázem však vzrostl vliv tzv. partyzánů vedených M. Moczařem, který neskrýval své antisemitské názory. (Friedl et al. 2017: 522; Michlic 2006: 240–242). Moczar prosazoval nacionalismus a stejně jako natolinští očistění Strany i státu od Židů. Navíc se Moczar opíral o veteránský Svaz bojovníků za svobodu a demokracii a státem podporovanou katolickou organizaci PAX (Michlic 2006: 241).

Napětí vyvrcholilo po šestidenní izraelsko-arabské válce (1967), kdy režim v protižidovské propagandě využíval termínu sionismus³². M. Moczar (tehdejší ministr vnitra), začal na základě upravených i vymyšlených zpráv s propouštěním lidí s židovskými kořeny z tisku, vědy, kultury i státní správy a ozbrojených složek (Friedl et al. 2017: 530; Ost 1990: 51). Z již výše zmíněných nepokojů, vyvolaných zákazem divadelní hry *Dziady*, režim vinil především sionisty, kteří měli „poplést hlavy“ mladým Polákům (Michlic 2006: 250; Ost 1990: 51).

Po vystřídání W. Gomułky E. Gierkem, došlo k lehkému uvolnění protižidovské propagandy, ovšem s nástupem ekonomických problémů v letech 1975 a 1976, způsobených Gierkovými opatřeními, se antisemitismus v Polsku znovu rozmohl. Jako sionisty se propaganda nebála označovat ani členy KOR, bez ohledu na to, zda byli či nebyli Židé (Michlic 2006: 258, 259). Stejně taktiky využil režim proti Solidaritě v roce 1980, ovšem velmi rychle se ukázalo, že na obyvatelstvo nemá výrazný vliv, jelikož samotný režim byl v této době ekonomicky i politicky zdiskreditován (Tamtéž: 259, 260).

Ačkoli komunismus popírá důležitost národnosti dělnictva, v rámci Československa a Polska hrály zbylé menšiny důležitou roli. Z předchozích řádků je patrné, že v ČSSR byl přístup komunistů k menšinám umírněnější. U Němců platila v prvních

³¹ Jednalo se o konzervativní skupinu, jejíž název je odvozen od varšavské čtvrti Natolin, kde se její členové scházeli. Jejich stranickým protivníkem byla tzv. skupina puławských (podle čtvrti Puławska), která zastávala liberálnější názory (Friedl et al. 2017: 522).

³² Ten by využíval ze tří hlavních důvodů – zaprvé se jím obcházela oficiální pro-židovská politika PZPR, zadruhé byl sionismus chápán jako nástroj imperialismu a zatřetí jako důvod izraelského úspěchu ve výše zmíněné válce (Michlic 2006: 243).

předválečných letech v obou státech pochopitelná (a do jisté míry také oprávněná) nepřátelskost. V případě ČSSR však poměrně rychle opadla, ovšem Němcům nebyla poskytnuta možnost se výrazněji rozvíjet, což v konečném důsledku znamenalo jejich kulturní úpadek.

Tomu se naopak vyhnuli českoslovenští Poláci, kteří měli oporu v sousedním Polsku, což jim zajistilo poměrně dobré postavení a rozvoj v rámci československé společnosti. Naopak v PLR přetrvávala protiněmecká nálada také v průběhu 50. let, tamní režim využíval strachu obyvatel z Německa ke svému posilování, ačkoli si tím komplikoval vztahy se svými spojencem (NDR) a polské restriktce proti německé menšině byly oproti těm československým výraznější.

Výrazný rozdíl mezi oběma režimy sledávám v přístupu k vybraným menšinám – zatímco polská PZPR si plně uvědomovala strach a nenávist Poláků k Němcům i Židům, čehož využívala při ospravedlňování, podpoře či ututlávání svých politik, československá KSČ přistupovala k menšinám racionálněji a na území ČSR je tolerovala, ovšem plný rozvoj jim nepovolila.

Lze tedy prohlásit, že (s ohledem na fakt, že přístup režimů se ke každé jedné menšině lišil na základě mnoha faktorů) Polsko postupovalo proti menšinám tvrději než Československo. Místo toho, aby se oba režimy snažily o ochranu svých minorit, násilně se snažily o jejich asimilaci či přímo emigraci ze země.

4. Náboženství

Tradiční autorita církví ve společnosti znamenala pro nastupující komunistické režimy závažný problém, který se snažila (především represivně) řešit. V této kapitole se na vztah mezi režimem a katolickou církví, jež byla v ČSR i PLR nejvýraznější církví, zaměřím.

První výraznou roztržkou mezi prozatímní polskou vládou a katolickou církví byla v druhé polovině 40. let správa diecézí na nových západních územích Polska, která byla stále spravována německými biskupy (Luxmoore, Babiuch-Luxmoore 2003: 99, 100). Zároveň se polská vláda snažila o očernění Vatikánu v očích polských občanů, jakožto podporovatelů nacismu, čímž sledovala rozvracení polské katolické církve. Hlásala totiž, že loajalitou k Vatikánu, se kněží chovají nevlastenecky (Tamtéž: 100). Polští kněží tak stáli před těžkou volbou, zda si vybrat loajalitu k Vatikánu, který jim mohl do jisté míry zajistit bezpečnost a nezávislost (a podpořit tak tvrzení vládní propagandy), nebo loajalitu vládě a přerušit kontakty s Vatikánem, většina zvolila první možnost (Tamtéž: 101).

Zato situace v obou částech ČSR byly poměrně odlišné – na Slovensku byla církev zdiskreditována, vzhledem k jejímu napojení na tzv. Slovenský stát³³ (čehož komunisté rádi využili). V českých zemích se ale církev během války zapojila do odboje, a tudíž zavedení restrikcí bylo pro komunisty obtížnější (Balík, Hanuš 2007: 15). V Čechách došlo po válce k obnově mnoha církevních spolků a novin, jen aby byly vzápětí znovu zakazovány, popřípadě sjednocovány. Navíc pomocí zákonů o pozemkových reformách č. 142/1947 Sb. a č. 46/1948 Sb., byla církev postupně zbavována majetku (především zemědělské a lesní půdy) a přicházela tak o hospodářské zdroje (Tamtéž: 16).

Po únoru 1948 dostali také zde církevní hodnostáři na výběr, mezi loajalitou k Vatikánu či státu (Luxmoore, Babiuch-Luxmoore 2003: 104). Hlavním cílem KSČ ve vztahu k církvi, bylo přerušení jejích kontaktů s Vatikánem a vytvoření národní církve pod její kontrolou. Dále chtěla Strana připoutat duchovní ke státu pomocí nové mzdové politiky či začlenit řeckokatolickou církev³⁴ do pravoslavné. Především však chtěl stát církev zlikvidovat, jelikož představovala ideového protivníka, který by mohl (z pohledu komunistů) negativně působit na společnost (Balík, Hanuš 2007: 17).

³³ Jednalo se o státní útvar na území Slovenska, který byl vyhlášen v březnu 1939. Stal se satelitním státem nacistického Německa a vládli mu tzv. klerofašisti v čele s Jozefem Tisem.

³⁴ Vyznavači této církve se nacházeli především na území východního Slovenska (Balík, Hanuš 2007: 37).

Církvím se nevyhnuly ani politické procesy, na jejichž základě byly odsouzeny stovky osob až na desítky let ve vězení, několik kněží bylo dokonce popraveno. Hlavním motivem církevních procesů bylo hlavně zdiskreditovat církev a její hodnostáře (Kaplan, Paleček 2001: 74, 75, 80). Významnými se staly perzekuce Vojtěcha Berana (pražského arcibiskupa), který se odmítl podvolit vůli KSČ (Heimann 2009: 186).

O vztahu církve a státu se pokusili jednat biskupové s členy Národní fronty, čímž byly ze hry vyřazeny vysoké církevní instituce – to byl pro stát úspěch. Církev však odmítala uznat legalitu poúnorového režimu a vyhlásit mu loajalitu (Balík, Hanuš 2007: 21). Neúspěch jednání však znamenal tvrdé zakročení režimu – byl rušen náboženský tisk, náboženské knihy byly podrobovány cenzuře, církevní školy byly do roku 1949 uzavřeny. Režim zcela odmítl další jednání, ať s Vatikánem, nebo s biskupy (Tamtéž: 22, 23).

V roce 1949 byla schválena série zákonů a vládních nařízení (souhrnně „církevní zákony“), které zajistily režimu právní podklady pro vše, čeho nedocílil při jednáních nebo co dosud dělal nezákonně (Tamtéž: 26). Například zákon č. 218/1949 Sb., podřizoval církev státu – duchovní se stali závislími na státním souhlasu ohledně vykonávání svého úřadu a stát na sebe převzal hospodářskou odpovědnost (oprava kostelů apod.) (Tamtéž: 26). Československý režim díky tomu získal plnou kontrolu nad vykonáváním mší a dalších obřadů, navíc byli kněží zcela finančně závislí na státu a veškerý církevní majetek byl v jeho rukou (Kaplan, Paleček 2001: 83). Dovolím si tedy tvrdit, že československý komunistický režim poměrně efektivně dostal církev pod kontrolu, ačkoli odstříhnout ji zcela od Vatikánu, se mu nepodařilo.

Polský režim musel postupovat o poznání opatrněji, jelikož katolická církev pro ně představovala velice silného soupeře. Tak tvrdý zákrok jako v ČSR proto nepřipadal v úvahu. Přesto ani zde se církvi perzekuce nevyhnuly, v roce 1949 došlo k omezení náboženské svobody – omezení obřadů na církevní budovy apod. (Řezník 2010: 422). Roku 1953 pak byli popraveni tři katoličtí kněží a byl vydán dekret o obsazování míst duchovních (podmíněno státním souhlasem) (Tamtéž: 428, 429).

V roce 1950 došlo v Polsku k zákazu charity Caritas, starající se o desítky sirotčinců. Polská církev pod vedením primase Stefana Wyszyńskiego³⁵ podepsala s režimem 14. dubna dohodu, ve které se zavázala k nabádání věřících k loajalitě ke státu, nestavět se proti kolektivizaci, nepodporovat antikomunistické podzemí a k potrestání protistátně

³⁵ S. Wyszyński byl následně od září 1953 vězněn, jelikož se polský režim obával jeho i církevní autority, propuštěn byl až po třech letech (Luxmoore, Babiuch-Luxmoore 2003: 121).

smýšlejících duchovních. Na oplátku měla moci církev dál vyučovat náboženství, byla zachována katolická univerzita v Lublinu, církevní semináře, řády a tisk. I přesto záhy vznikl úřad pro kontrolu vyznání a došlo ke znárodnění církevního majetku či omezení církevní výuky (Friedl et al. 2017: 518). Díky této dohodě ovšem nedošlo v případě polské církve k tak tvrdým represím, jako u té československé; zcela se jí však nevyhnula (Luxmoore, Babiuch-Luxmoore 2003: 110, 118).

11. prosince 1949 se v ČSR odehrál tzv. číhošťský zázrak, při kterém došlo v obci Číhošť k nevysvětlitelnému pohybu kříže na oltáři. V důsledku této události byl tamní farář Josef Toufar vězněn a vyslýchán. Na následky zranění z výslechu pak 25. února 1950 zemřel (Balík, Hanuš 2007: 35, 36). Režim situaci využil jako záminku k vypovězení diplomatických styků s Vatikánem a k ospravedlnění svého jednání s církví. Aby dokázal, že zázrak byl podvrh, natočil propagandistický film, ve kterém vysvětlil, jak měl J. Toufar docílit pohybu kříže (Tamtéž: 37).

Dále v polovině února 1950 proběhla „Akce K“, při které bylo přes noc zavřeno 247 klášterů a 1 746 osob bylo zadrženo (Luxmoore, Babiuch-Luxmoore 2003: 111; Heimann 2009: 188). Byla zakázána řeckokatolická církev (působila především na Slovensku), došlo k uzavření teologických učilišť a k několika procesům s představiteli církve a jejich následnému zavírání do vězení či internačních táborů (Balík, Hanuš 2007: 39,40). Soudní procesy s tzv. vatikánskými agenty v Čechách a slovenským arcibiskupem Jánem Vojtaššákem, byly jen smutnou tečkou za osudem československé katolické církve (Heimann 2009: 188). Komunistický režim tak dokázal efektivně zamezit jakékoli seberealizaci církve ve společnosti, čímž docílil svého cíle.

Za to v Polsku po pouličních demonstracích z června 1956 a zvolení W. Gomułky generálním tajemníkem došlo k nové dohodě mezi PZPR a katolickou církví. Ta byla podobná té předchozí – církev se zaváže k podpoře režimu mezi občany a stát zajistí odstranění překážek bránících svobodě vyznání. Mezi odstraněné překážky patřilo navrácení výuky náboženství do škol a jmenování biskupů bez státního dozoru atd. (Luxmoore, Babiuch-Luxmoore 2003: 125). Obavy vedení PZPR z autority církve přesto nepominuly. Režim proto začal prosazovat ateismus (výrazně například v armádě a u tajné policie), byly sabotovány stavby církevních budov či organizace poutí. To pokračovalo maličkostmi jako odstraňování křížů ze škol i závažnějšími opatřeními jako zákaz výuky náboženství členy řádů a cenzura církevních novin, od roku 1961 navíc došlo k zákazu výuky náboženství ve školách (Friedl et al 2017: 526, 527).

Polský režim se zároveň snažil rozštěpit vedení polské církve, jelikož si byl vědom, že v něm nepanuje stoprocentní názorová shoda se S. Wyszyńským, byl však neúspěšný. Další velký spor nastal po usmíření polsko-německých kněží na konci II. vatikánského koncilu (1963–1965). Tento akt režim využil pro osočení kleriků z nedostatku vlastenectví a proněmeckých nálad, včetně svolávání proticírkevních manifestací (například při oslavách 1 000 let křesťanství v Polsku 3. května 1966, na které režim reagoval vlastním programem). Z účastí na obou akcích bylo jasné, že společnost se přiklonila spíše na stranu církve a režim tak značně utrpěl (Tamtéž: 527, 528).

K jistému uvolnění mezi Československým státem a církví došlo v roce 1960, kdy byla A. Novotným vyhlášena amnestie (podmíněna následnou pětiletou bezúhonností) pro velký počet politických vězňů z počátku 50. let. Její důvody a samotná amnestie byly doprovázeny propagandou, která měla ukázat na milosrdnost socialistického režimu a amnestovaní dostali: „příležitost odčinit svou vinu před lidmi poctivou prací“³⁶ (Balík, Hanuš 2007: 40). Důležité je zmínit, že i v této době, do poloviny 60. let, stále probíhaly politické procesy, zároveň následovaly další amnestie v letech 1962 a 1965 (Balík, Hanuš 2007: 40).

Dále mezi Prahou a Vatikánem proběhlo několik nových jednání (počínaje rokem 1963), ve kterých se řešila především otázka jmenování nových biskupů či obnova řeckokatolické církve. Režim ustoupil, když souhlasil s propuštěním mnoha vězněných kněží a s udělením státního souhlasu pro tyto vězně, naopak Vatikán ustoupit odmítal (Tamtéž: 42, 43). S příchodem pražského jara se kněží odhodlali s vyřknutím požadavků vůči prvnímu tajemníkovi A. Dubčekovi – žádali samozřejmě zrušení represivních opatření vůči církvi. Nutno říci, že mnohým z nich bylo vyhověno (například obnova řeckokatolické církve) (Tamtéž: 44).

Po srpnové okupaci ČSSR došlo znovu k poklesu vstřícnosti KSČ k církvi. Režim odmítal další jednání s Vatikánem (nejprve chtěl upevnit svou stabilitu). S tím, jak pomalu umírali další biskupové a jejich pozice zůstávaly nezaplněny, se vyjednávací pozice Vatikánu zhoršovala, což režim využil a Vatikán přistoupil na vysvěcení čtyř biskupů dle návrhu režimu. Dalším úspěchem režimu nad církví se stala sabotáž oslav 1 000 let pražského biskupství (1973), milostivého léta 1975 a svatořečení Jana Nepomuka Neumanna (1977) (Tamtéž: 49, 50).

³⁶ Z projevu A. Novotného u příležitosti patnácti let od konce druhé světové války (Balík, Hanuš 2007: 40).

V PLR s nástupem E. Gierka došlo k utlumení aktivit opozice i konfrontace s církví. Výrazného odporu se PZPR dostalo (zbytečnými) změnami ústavy (Friedl et al. 2017: 538). Nový přístup PZPR k církvi znamenal pouze pasivní odpor – podpora ateismu a nekřesťanských obřadů. Výraznou událostí se především pro Poláky stalo zvolení K. Wojtyly papežem Janem Pavlem II. v roce 1979, nový papež znamenal nepříjemnosti jak pro polské, tak i pro československé komunisty (Friedl et al. 2017: 542; Balík, Hanuš 2007: 54).

Důležitou církevní událostí v ČSSR v 80. letech, byla především velehradská pouť v roce 1985 (té předcházelo množství poutí na Slovensku), při které se uvažovalo i o účasti papeže, čemuž režim úspěšně zabránil. Konala se na výročí úmrtí sv. Metoděje a režim se všemožně snažil omezit účast (rušení a omezování dopravy na Velehrad) i pozměnit důvody konání pouti (oslava slovanství). Poutě se účastnilo mezi 100–200 000 lidmi, z nichž asi 60 % bylo mladších 25 let (Balík, Hanuš 2007: 56, 59; Heimann 2009: 293).

Rostoucí odvaha církve se projevila petiční akcí „Podněty katolíků k řešení situace věřících v ČSR“, žádající náboženskou svobodu nebo odstranění státního vlivu v církvi. Pod petici se podepsalo na 600 000 lidí, na což režim překvapivě výrazně nereagoval (Balík, Hanuš 2007: 59; Heimann 2009: 296). Další významnou událostí, svědčící o posilování církve, byly akce spojené s chystaným svatořečením Anežky České, kterým se snažil režim opět zamezit a sabotovat je. Za zmínku stojí též tzv. svíčková demonstrace v Bratislavě, při které demonstranti žádali náboženskou svobodu a jmenování slovenských biskupů (Balík, Hanuš 2007: 60). Závěr komunistické etapy v ČSSR byl spojen s již zmíněným svatořečením Anežky České v roce 1989 a se souhlasem režimu jmenovat několik nových biskupů (Tamtéž: 61, 62).

Polskou společnost především morálně posílily návštěvy papeže Jana Pavla II. (1979, 1983, 1987). Církev se při následujících konfliktech mezi režimem a opozicí, snažila hrát roli prostředníka, tuto roli zastávala až do pádu režimu v roce 1989 (Řezník 2010: 463). Významnou se stala také vražda otce Jerzyho Popiełuszka třemi policisty v roce 1984, kteří byli odsouzeni na několik let vězení (Ost 1990: 158, 159).

Rozdíl v přístupu obou režimů vůči církvi je zcela značný. Polští komunisté si nikdy nebyli schopni zajistit dostatečnou autoritu, aby mohli proti církvi zakročit tak tvrdě, jako komunisté v Československu, kteří se ostatně opírali o legitimitu ze svobodných voleb 1946 a (oproti Polsku) o výraznou členskou základu Strany. S odstupem času se však

legitimita ze zmíněných voleb vyčerpala a nesvobodné volby ji nahradit nedokázaly. Navíc s represemi, které zasáhly výraznou skupinu československých občanů a ekonomické potíže na počátku 60. let, znamenaly oslabení režimu, který si však dokázal krátce s reformním vedením při pražském jaru, zajistit novou podporu společnosti. Zato posrpnový režim svou sílu čerpal především ze sovětských tanků, jež také postupně ztrácely na významu, což je patrné na ústupcích státu ke konci 70. a v průběhu 80. let.

Polský režim, podstatně slabší než ten v ČSR – vlastně dosazen Sověty ještě za druhé světové války, nebyl schopen proti tak mocnému ideovému nepříteli, jakým byla v Polsku katolická církev razantně zakročit. Důležitou roli hrála osobnost S. Wyszyńského, který díky snahám o dialog s režimem zajistil mírnější zacházení polské církve, ve srovnání s tou v Československu. I přes značné snahy režimu o zavedení větších represí, byl často pod nátlakem společnosti nucen dříve či později od nich znovu ustoupit. Další výraznou osobností byl papež Jan Pavel II., který aktivně podporoval věřící ve Východním bloku a jehož autoritě u polských občanů se režim nemohl rovnat. Důvodem církevní autority v Polsku je především to, že po dlouhá desetiletí, až staletí působila jako prostředek zachování národní suverenity (Dinka 1966: 334).

Mírnější přístup v Polsku lze dokázat také na číslech – počet vězněných a popravených kněží, stejně jako závažnost represí proti církvi je nižší než v Československu. Důvodem je již zmíněná autorita církve, kterou komunisté nebyli ve společnosti schopni odstranit, a jí přizpůsobené restrikce státu. V obou státech se v 70. a 80. letech projevila slábnoucí role režimu a opatření proti církvi byly postupně slabší.

Důvodem, proč tedy komunisté byly vůči církvi nepřátelští, je, že z ideologického hlediska představovala přežitek z „buržoazní společnosti“, který chtěl komunismus odstranit. Dále viděla možnost zformování opozice v církevních kruzích, a především nabízela oproti komunismu odlišný pohled na svět, což bylo pro totalitní režim zcela nepřijatelné.

5. Hospodářství

V této kapitole se zaměřím na kolektivizaci zemědělství a transformaci průmyslu v komunistickém Polsku a Československu. Oba tyto procesy byly logickým důsledkem nástupu komunistických systémů v obou zemích, rozeberu, jak v obou zemích nakonec dopadly a zodpovím výzkumnou otázku.

5.1 Zemědělství

Česká část ČSR byla oproti té slovenské (i oproti Polsku) velmi vyspělá – téměř všichni rolníci byli gramotní, zemědělství bylo ve velké míře mechanizované apod. (Rychlík 2014: 182). Pozemková reforma, která probíhala mezi lety 1919–1938³⁷, ač úspěšná v Českých zemích, na Slovensku, kde většina farmářů byla chudých, takový úspěch nezaznamenala³⁸ (Tamtéž: 183). Po válce následovala nová pozemková reforma, která zkonfiskovala německé a maďarské pozemky, které vláda následně přerozdělila maloroelníkům a bezzemkům za symbolickou cenu, čímž se v podstatě uspokojily potřeby rolníků (Tamtéž: 185).

Před, a dokonce i chvíli po „Vítězném únoru“, hovořila KSČ o „specifické cestě k socialismu“, založené na soukromém sektoru v zemědělství. Komunisté původně počítali s rodinnými (soukromými) a státními statky, jakožto dvěma sekcemi československého zemědělství (Tamtéž: 185, 186). Následovala další pozemková reforma, která zakazovala vlastnictví půdy nad 50 hektarů, vlastnit ji mohli pouze osoby, které na ní pracovaly – hlavním důvodem této reformy bylo odstranění velkostatků, způsobilo to také problémy s dodávkami jídla (Tamtéž: 186).

Příčinou toho, proč KSČ ustoupila a kolektivizaci přeci jen realizovala, je nejspíš rozchod Jugoslávie a SSSR (v Jugoslávii kolektivizace neproběhla), československá cesta k socialismu se tak nepříjemně podobala té jugoslávské, což byl nejspíš hlavní důvod jejího zavržení (Rychlík 2014: 187; Pernes 2008: 84). Kolektivizaci v ČSR lze rozdělit na tři etapy – první a nejtvrďší probíhala v letech 1949–1953, druhá 1956–1960 a třetí 1975–1980 (Rychlík 2014: 181).

³⁷ Reforma nebyla z důvodu německé a maďarské okupace po mnichovské dohodě nikdy dokončena (Rychlík 2014: 184).

³⁸ Důvodem byla neschopnost slovenských rolníků uhradit alespoň 10 % ceny na pořízení pozemku, až 90 % ceny bylo hrazeno státem a v následujících letech mu bylo spláceno zpět (Rychlík 2014: 183).

Samozřejmě, sedláci odmítali vstupovat do JZD, první tak vznikala z iniciativy vesnických komunistů (Tamtéž: 191). KSČ proto v první etapě kolektivizace přistoupila k represivním opatřením, která měla sedláky donutit do družstev vstupovat³⁹. Mezi ty se řadily jak násilí, tak ekonomický nátlak (povinné dodávky produktů) (Tamtéž: 191). Za tyto dodávky platil stát nepřiměřené sumy, což často vedlo ke krachu hospodářství. Sedláci byli navíc vyloučeni z přidělového systému, což jejich situaci ještě více stěžovalo⁴⁰ (Tamtéž: 194).

Takto postižení byli především tzv. *kulaci* (v rámci ČSR nazývaní „vesnický boháč“), tedy velkostatkáři (kapitalisté) (Rychlík 2014: 191; Vomela 2008: 122). Ti nejprve mohli vstupovat do JZD, a v některých případech je dokonce sami zakládali, ve snaze chránit svůj majetek. Od roku 1952 jim to však bylo zakázáno (Rychlík 2014: 192). *Kulaci* tak byli nuceni opustit venkov, případně pracovat na státních statcích. Koncem 50. a v průběhu 60. let, jim byl vstup do JZD znovu umožněn (Tamtéž: 191).

Likvidace velkostatkářů znamenala, že velké množství zemědělské půdy připadlo státu, který ji neměl komu rozdělit (JZD i zbylí rolníci se obávali zvýšení povinných dodávek), tudíž ležela ladem. To samozřejmě znamenalo pokles zemědělské produkce. Vzduchující zemědělcům tak postupně zbývalo buď vstoupit do JZD, nebo si najít jinou práci (především v průmyslu) (Tamtéž: 196). I tak se dle oficiálních statistik zvýšila zemědělská produkce o 93 % oproti roku 1937 (Ekiert 1996: 129).

S nástupem A. Zápotockého došlo, alespoň k domnělému uvolnění kolektivizace. Zápotocký navrhoval volnější přístup, kterému zase odporoval A. Novotný, který trval na pokračování kolektivizace jako za K. Gottwalda (Rychlík 2014: 197, 198). Mezi lety 1953–1956 se počet JZD snížil téměř o polovinu, díky čemuž Novotný získal potřebnou podporu ve Straně a kolektivizace byla obnovena (Tamtéž: 198). Rokem 1957 tak začala druhá vlna kolektivizace, Novotný počítal, že bude plně dovršena v roce 1960. Propaganda nyní cílila na střední a velké rolníky, kterým slibovala benefity v případě, že vstoupí do JZD (Tamtéž: 199). Roku 1960 tak JZD kontrolovala 68,5 % zemědělské půdy v Čechách, na Slovensku 65,8 %, stát pak vlastnil 19 %, respektive 9 % půdy (Tamtéž: 200). Kolektivizace byla v podstatě dokončena, malé množství soukromých hospodářství zůstalo pouze v hornatých oblastech (Tamtéž: 200).

³⁹ Ačkoli zákon 96/1949 Sb. deklaroval vstup do družstev na základě dobrovolnosti (Pernes 2008: 85, 86).

⁴⁰ Později přibýly další typy represí: např. pokuty, odnětí svobody či konfiskace majetku za nedodržování povinných dodávek produktů (Rychlík 2014: 195).

V 60. letech se projevila neefektivnost plánovaného hospodářství a slabiny zemědělské produkce (Ekiert 1996: 132). Družstva byla hojně podporována státem a došlo k výrazné změně krajiny, což přijmula mladá generace zemědělců, a tak nedošlo k pokusům o znovuzískání půdy v období pražského jara (Rychlík 2014: 200).

Jakožto třetí vlna kolektivizace se někdy označuje období po nástupu G. Husáka k moci. Husák usiloval o rozšíření JZD, působící v několika vesnicích. Navíc se režim od roku 1975 snažil o odstranění posledních zbylých samostatných sedláků v horských oblastech. Až do listopadu 1989 velikost JZD výrazně narostla (Tamtéž: 201).

Roku 1944 byla v Polsku schválena pozemková reforma, která rozdělila ornou půdu zemědělským dělníkům a bezzemkům. Za tuto půdu měli platit splátky v následujících deseti až dvaceti letech. Celkově bylo rozděleno přes 6 milionů hektarů půdy asi 814 000 rodinám po celém Polsku (Ganguli 1972: 50). Ačkoli tato redistribuce půdy pomohla sedlákům, velký počet malých hospodářství ztížil technologický rozvoj – což komplikovalo produkci (Tamtéž: 50). Důležité je také zmínit, že velké množství půdy na „znovuzískaných územích“, bylo odňato německému obyvatelstvu a připadlo Polákům z území, která po válce získal SSSR, navíc se na tomto území nacházelo velké množství dalších národnostních skupin (Jarosz 2014: 117).

Dále byla půda odňata středním a velkým sedlákům⁴¹ (buď byli uvězněni, nebo deportováni do SSSR), což sice zajistilo komunistům dostatek půdy pro redistribuci, zneprátelili si však venkovské obyvatelstvo. Ostatní sedláci se začali obávat obdobné kolektivizace jako v Sovětském svazu a u komunistů to zase znamenalo obavy o dodávky potravin do měst, proto se vyvarovali razantních kroků a od tvrdé kolektivizace zemědělství ustoupili (Friedl et al. 2017: 512, 515).

Samotný proces kolektivizace v Polsku započal rokem 1948. Ta probíhala zrychleně, ve snaze odstranit fragmentaci v zemědělství (Ganguli 1972: 50). Komunisté si navíc dali nemožné požadavky v šestiletém plánu na roky 1951–1955 (Řezník 2010: 425). Zemědělci tak nebyli schopni uspokojit poptávku ve městech a mezi lety 1951–1953, došlo ke snížení životní úrovně (Ganguli 1972: 51). Hlavním důvodem tohoto selhání bylo omezení dobrovolného vstupu do družstev, která měla být tvořena především malými zemědělci, ti však do nich odmítali vstupovat, mimo jiné proto, že stát od zemědělců vyžadoval povinnou dodávku zemědělských produktů (Tamtéž: 51).

⁴¹ Po sovětském vzoru nazývání *kulaci* (Jarosz 2014: 119).

Jelikož režim nebyl schopen zajistit dostatek výrobních prostředků, došlo k tomu, že samostatná hospodářství na jeden hektar produkovala větší výdělky než družstevní hospodářství o 16,7 %, oproti státním hospodářství pak dokonce o 37,2 % (Tamtéž: 51). V reakci na to přišla PZPR s novou zemědělskou politikou v roce 1956. Ta počítala se zrušením neefektivních hospodářství, uznala potřebu rolnického zemědělství a měla pomoci zlepšit chod státních statků (Tamtéž: 51). Důsledkem byl silný úbytek družstev (především na západě Polska) a do roku 1957 zůstala pouze dobrovolná, ostatní se rozpustila. V roce 1966 jich zbývalo pouze 1 225, poklesl také počet státních statků – od roku 1955 z 6 630 na 5 792 v roce 1968 (Jarosz 2014: 136; Ganguli 1972: 51). Tyto změny znamenaly výrazné zefektivnění polského zemědělství, ovšem s postupem času pozitiva této zemědělské politiky vyprchaly (Ganguli 1972: 51).

Je obecně známo, že polská kolektivizace neuspěla, hlavními důvody jsou jednak smrt J. Stalina v roce 1953, následovaná Chruščovovým odsouzením kultu osobnosti, které v Polsku (a Maďarsku) vyvolaly občanské nepokoje. Následovalo období destalinizace a chopení moci W. Gomuškou, který nesouhlasil s tvrdou kolektivizací (Jarosz 2014: 135, 136).

Vedení si po odstoupení Gomušky v roce 1970 již zahájení nové kolektivizace nedovolilo, především kvůli obavám z nepokojů. E. Gierek pokračoval v Gomuškově politice, kdy nabízel výhody pro rolníky, kteří odevzdali svou půdu dobrovolně státu. V 80. letech už nucená kolektivizace nepřipadala v úvahu. V tomto období komunisté postrádali výraznou podporu společnosti a režim bojoval o vlastní přežití. Roku 1983 režim v ústavě deklaroval ochranu soukromých rodinných hospodářství, ve snaze vylepšit svou prestiž (Tamtéž: 136, 137).

5.2 Průmysl

Nejen zemědělství se dočkalo změn s nástupem komunistů k moci. V průmyslu proběhlo rozsáhlé znárodnování všech významných odvětví. V Polsku došlo ke znárodnění nejdříve, jelikož většina průmyslu patřila původně Němcům (Eichengreen 2007: 134). Celková transformace průmyslu se striktně řídila sovětským modelem – vytvářely se několikaleté plány, důraz byl kladen především na těžký průmysl (hutě, ocelárny či chemické závody), kdežto ten lehký se často opomíjel, a to vědomě (Eichengreen 2007: 135, 136; Hardy 2009: 15).

Především v prvních letech komunistické vlády jak Československo, tak Polsko (spolu s ostatními zeměmi Východního bloku), masivně investovaly do průmyslu. V ČSSR to bylo kolem 40 % investic mezi lety 1953–1956. V Polsku o něco více – 52 % v roce 1953, do roku 1956 klesly na 44 % (Eichengreen 2007: 137). Tyto masivní investice přispěly k většímu růstu než na Západě, stejně tak došlo k většímu zvýšení zaměstnanosti v 50. a 60. letech⁴². To bylo způsobeno především úbytkem dělníků v zemědělství (v ČSSR o 20 %) a jejich reorientací na průmysl (Eichengreen 2007: 138). Orientací na těžký průmysl se Východní blok snažil uspokojit své vojenské potřeby (Krákora, Kopeček 2010: 34). Lze tedy prohlásit, že masivní industrializace po druhé světové válce byla úspěšná, ovšem byla vykoupena sníženými investicemi do bydlení, městské dopravy či dodávek elektřiny (Eichengreen 2007: 140).

Ani tak se obě země nevyhnuly ekonomickým problémům. ČSSR zaznamenala výrazný ekonomický růst na konci 50. let, což dodávalo vládnoucí garnituře velké sebevědomí (Myant 1989: 91). Nerealistické cíle třetího pětiletého plánu ale spolu s problémovou produkcí v ocelářském a strojním průmyslu, vedly k výraznými ekonomickým propadům. Následovalo snížení vládních investic a ekonomická krize byla na světě (Tamtéž: 96, 97). Skupina mladých ekonomů tak přišla s návrhem ekonomické reformy, která měla propad v ekonomice vyřešit – „Nový ekonomický model“ (Schaffer 1966: 44).

Nový ekonomický model obsahoval návrh decentralizace rozhodování a celkově liberálnější podmínky v ekonomice (Tamtéž: 45). V období pražského jara se ekonomická reforma rozšířila také do oblasti politiky, ta byla následně ukončena sovětskou invazí do země v srpnu 1968, což znamenalo zamítnutí dalších reforem jak v politice, tak v ekonomice (Eichengreen 2007: 160, 161). Na začátku 70. let se začalo projevovat zaostávání československých výrobků za těmi západními a ekonomický růst zpomalil (Goldmann, Sling 1976: 20–22).

Samotná KSČ, která se v počátku normalizace zbavila snad všech reformních vlivů ve svých řadách, odmítala uznat neefektivnost centrálního plánování a většina reforem započatých v druhé polovině 60. let byla zrušena (Krákora, Kopeček 2010: 43). Komunisté, snad ze svého ideologické přesvědčení či výrazného vlivu Moskvy v zemi, nezačali s potřebnými ekonomickými změnami až do roku 1987, vlivem společenského

⁴² Jedná se o data porovnávající západní a východní Evropu, více viz Eichengreen 2007: 138.

tlaku (Turnock 2003: 27). V této době však jakékoli změny přišly pozdě, jelikož přicházející politickou změnu již nebylo možné odvrátit.

Polské ekonomické problémy se projevily především v platech a v zásobování základních potravin. Ve snaze tyto problémy řešit, přistoupil režim (nebo se o to alespoň pokusil) k výrazným zvýšením cen potravin, což pochopitelně několikrát vyvolalo rozsáhlé protesty a stávky obyvatel (1956, 1970, 1976, 1980, 1981, 1988) (Řezník 2010: 434, 451, 457, 462, 465, 466, 474). Neschopnost řešit ekonomické potíže v Polsku vyplývala jednak z častého strachu ze sovětské intervence (reálně hrozila po událostech z června 1956), jednak také z neschopnosti a byrokratizace státního aparátu – např. počet ministerstev průmyslu se v roce 1949 zvýšil na šest, v roce 1954 pak dokonce na deset (Řezník 2010: 435; Hardy 2009: 14, 17). S každými dalšími nepokoji se projevila větší nespokojenost obyvatel a vágní reformy zavedené státem je nikdy nedokázaly zcela vyřešit (Hardy 2009: 17).

V průběhu 60. let vykrystalizoval problém koordinace výroby a spotřeby v ekonomice, zažívající střídání období nadprodukce a nedostatku výrobků. To vyústilo v další demonstrace pracujících, kteří se obávali zvýšení základních potravin o 30 %, ačkoli jejich platy v období 1960–1970 vzrostly jen o 1,8 %. Odstoupení W. Gomułky a nástup E. Gierka představovaly novou naději pro polské pracující (Tamtéž: 18).

E. Gierek by na krátkou dobu úspěšný, když pomocí úvěrů na Západě začal s dovozem obilí a moderních technologií. Následným výdělkem z vývozu na Západ se měly úvěry splácet. Jednalo se však o dočasné řešení, které vyústilo ve zvýšení maloobchodních cen, které se režim snažil (opět) řešit zvýšením cen potravin, následované dalšími nepokoji a odvoláním zvýšení cen. V konečném důsledku se Polsko velmi zadlužilo – mezi lety 1971–1979 se dluh z exportních výnosů zvýšil z 12 % na 75 % a vzrostla také inflace (Tamtéž: 19).

Další velkou prohrou pro komunistický režim v Polsku byla dělnická povstání v letě roku 1980, jejichž výsledkem byl vznik Solidarity, jakožto nezávislého odborového svazu, reprezentujícího zájmy dělníků v mnoha průmyslových odvětvích (Řezník 2010: 464). Objevily se ovšem nové návrhy na ekonomické reformy – tzv. *tržní socialismus*. Jeho hlavní charakteristikou je nezávislost podniků, které by tím pádem mohly svobodně rozhodovat o produkci a jejich výdělečnost by se odvíjela od výkonu podniků (Hardy 2009: 23). Problémem zůstávalo centrální řízení státem a přístup k surovinám, dotacím, a především rozhodování v oblasti investic. Ty byly využívány na dokončování projektů

z Gierkovy éry, což vedlo k zastaralým technologiím a k produkci nekonkurenceschopných výrobků na trhu (Tamtéž: 24).

Došlo k privatizaci podniků členy PZPR a *nomenklatury*, kteří využili možnosti a prodávali zboží na černém trhu. Komunisté se tak vlastně stali bohatými podnikateli a vlastníky státních podniků, hledících především na vlastní zisk. Hlavním projevem těchto změn byl především nárůst soukromých firem z 351 000 v roce 1981 na 572 400 v roce 1988 (Tamtéž: 24, 25).

Proces přeměny ekonomiky byl v obou zemích velice odlišný. Zatímco v ČSR byla kolektivizace zemědělství téměř zcela úspěšná, v Polsku kolektivizace selhala již v počátcích 50. let a v pozdějších letech se k ní nepřistoupilo. Podobné to bylo také s průmyslem. Sice jeho podíl na ekonomice u obou zemí po chopení moci komunisty rostl, soustředění se na těžký průmysl však podporovalo zájmy spíše Sovětského svazu než Československa a Polska. Právě v tomto podřízení se SSSR shledávám největší problém komunistických systémů, jelikož jejich zájmy se staly druhotnými, až za těmi SSSR. V obou státech to způsobilo problémy se spotřebním zbožím, v ČSR sice do 60. let probíhal výrazný ekonomický růst, ale nereagování režimu na potřeby země znamenaly ekonomické potíže. Ještě více se tato orientace na potřeby SSSR projevila v zemědělském Polsku, což dokazují časté občanské nepokoje v průběhu komunistické vlády.

Lze tedy prohlásit, že komunistické hospodářství bylo úspěšněji zavedeno právě v ČSSR. Domnívám se, že to byl způsobeno jednak větší vyspělostí země a menším rozsahem škod způsobených za druhé světové války. Z ideologického hlediska je třeba podotknout, že země Východního bloku se striktně řídily zkušenostmi Sovětského svazu, což znamenalo, že od něj přebíraly také jeho praktiky v ekonomické sféře. Komunisté se tak nesnažili přizpůsobit podmínkám jejich země, pouze usilovali o aplikaci toho, co bylo zavedeno v SSSR, což byl stát velmi odlišný od států střední Evropy.

Co se týče toho, zda hospodářství toho či onoho státu nějak odporovalo komunistické ideologii, lze říci, že právě neúspěšná kolektivizace v Polsku se výrazně odkláněla od představ komunistů. Je třeba také zdůraznit, že právě praktiky přejaté ze SSSR jsou praktiky vytvořené Vladimírem I. Leninem (tedy nevychází z Marxe a Engelse) speciálně pro Sovětský svaz. Navíc v 70. a 80. letech se v obou státech začalo projevovat slábnutí ideologie, tj. její význam se začal vytrácet ze samotné strany i společnosti. Tento proces se výrazně projevil v Polsku vznikem velkého množství soukromých podniků.

6. Režim a opozice

Jak v Československu, tak v Polsku došlo, mimo jiné, v první polovině 50. let k mnoha politickým procesům, jejichž účelem bylo odstranit potenciální i domnělé osoby ohrožující fungování nového režimu, který se v obou státech formoval od konce druhé světové války. Oběťmi těchto procesů se stali jak členové jiných politických stran, tak také nepohodlní členové komunistické strany, ale také představitelé církve, armády a odbojových skupin z dob války.

6.1 Opozice v ČSSR

Po chopení moci v únoru 1948, započali komunisté v Československu s likvidací odporu. Významné jsou vykonstruované procesy s členy nekomunistických stran – například již zmíněná Milada Horáková. Komunisté tak dokázali poměrně efektivně odstranit ze společnosti jakoukoli potenciální opozici, což zároveň znamenalo implementace stalinismu napříč společností (Krákora, Kopeček 2010: 35). Stejně jako například v Polsku, došlo také v ČSR ke sloučení komunistické a sociálně demokratické strany, s čímž většina jejích členů nesouhlasila (Kaplan 2009: 74).

V rámci Československa tedy nelze hovořit o existenci organizované opozice, a to nejméně do roku 1968 (Ekiert 1996: 131, 132). Důvodem je povaha samotného režimu, který její existenci zkrátka neumožňoval, vzhledem ke své totalitní povaze a represivní taktice vůči jakékoli odlišnosti od oficiální ideologie (Krákora, Kopeček 2010: 35). Tato povaha se v průběhu 60. let začala rozpadat, a nakonec byla zcela nahrazena reformní alternativou, symbolizovanou především nástupem A. Dubčeka na post prvního tajemníka ÚV KSČ v lednu 1968 (Ekiert 1996: 137).

Pražské jaro nastolilo v ČSSR významné politické i společenské uvolnění, komunističtí reformisté však nepočítali se vznikem stranické opozice, jelikož stále vnímali komunistickou stranu jako tu nejlepší. Naopak, jejich smysl demokratizace začínal a končil u demokratizace Strany jako takové – odstranění stalinistických prvků (Ulc 1971: 423). Uvolnění umožnilo československé inteligenci kritizovat zavedené pořádky a požadovat jejich změnu. Významně se projeví osoby jako Václav Havel nebo Michal Lakatoš, kteří navrhovali možné změny celého politického systému – Havel se

klaněl k jakémusi systému dvou stran, Lakatoš zase k přiměřené obnově Národní fronty před únorem 1948 (Ekiert 1996: 138; Ulc 1971: 424–427).

Za první výraznou skupinu vymezující se proti KSČ lze označit Klub aktivních nestraníků (KAN), který odmítal být politickou stranou, přesto se politicky angažoval, například vyvíjením tlaku na orgány KSČ (Ulc 1971: 435, 436). Za zmínku v tomto ohledu, stojí též manifest *Dva tisíce slov* L. Vaculíka, který usiloval o rychlejší zavádění reformy, zároveň však podpořil slova konzervativních komunistů o „kontrarevoluci“ (Ekiert 1996: 141, 142). V konečném důsledku to vedlo k ukončení pražského jara sovětskou intervencí v srpnu 1968. Je třeba zdůraznit, že v období pražského jara probíhaly změny systému shora. Strana tak měla velkou podporu společnosti, tudíž vznik výrazné opoziční skupiny postrádal smysl, ovšem v jeho průběhu se lidem naskytla možnost otevřeně diskutovat bez následných postihů.

Ačkoli došlo v reakci na sovětskou invazi k mnoha různorodým protestům, nezformovala se stále žádná opoziční organizace. Důvody mohou být nízká lidová mobilizace a neustanovení takové organizace, ještě před invazí – s příchodem sovětských vojáků totiž už bylo pozdě. Navíc široká podpora reformistů ve společnosti, kteří stále formálně zůstávali u moci, zapříčinila vznik podivné situace – nebylo možné na jednu stranu podporovat reformisty a na druhé straně být proti nim, jelikož stále vládli (Tamtéž: 170).

Nové vedení strany pod G. Husákem začalo upevňovat svou moc čistkami napříč společností. Ve Straně došlo k postupnému odstranění reformistů od shora dolů, ale také na čistky v médiích, na univerzitách i v kultuře (Tamtéž: 180, 181). To znamenalo, že v KSČ zůstali téměř výhradně konzervativní komunisté, v ČSSR započala normalizace, tedy návrat k poměrům před pražským jarem (Tamtéž: 198). Nový Husákův režim postupoval proti společnosti tvrdě – jakákoli kritika jeho či sovětské invaze byla trestána. Normalizační režim se potýkal s opozicí socialistickou, jež usilovala o jeho svržení a návrat k socialismu s lidskou tváří z období pražského jara. Druhým typem opozice byl disent neboli občanská opozice, která se zabývala především otázkou lidských práv na základě výsledků KBSE v Helsinkách (Otáhal 2002: 68, 69; Krákora, Kopeček 2010: 46). Nejvýznamnějším výsledkem práce disentu se stal vznik Charty 77 v lednu 1977, tvořená především z intelektuálů, bývalých reformních komunistů a duchovenstva (Otáhal 2002: 73; Heimann 2009: 289).

Práce chartistů spočívala v upozorňování na porušování těchto práv československým režimem, stejně jako na problémy ekologické či ekonomické (Vilímek 2009: 188–190).

Schopnost chartistů oslovit širokou veřejnost byla poměrně omezená, jednak proto, že společnost po sovětské okupaci upadla do stavu letargie, kdy již nevěřila, že je schopná režim změnit, jednak proto, že práce chartistů byly pro širokou veřejnost často příliš složité na pochopení (Tamtéž: 190, 191).

To, že režim se signatářů Charty obával dokazují jeho četné snahy o jejich veřejnou dehonestaci a zavírání do vězení. Navíc ještě v lednu 1977 došlo k podepsání tzv. *Anticharty*, předními československými umělci v budově Národního divadla (Krákora, Kopeček 2010: 46; Heimann 2009: 286, 287). Především pak popularita V. Havla na Západě, se režimu nijak nezamlouvala, proto se stal jednou z nejvíce perzekuovaných osob (Heimann 2009: 286, 287). Primárním cílem Chartistů bylo již zmíněné dodržování lidských práv, ve svém protestu ovšem usilovali o to, aby se drželi v mezích zákona (Tamtéž: 289).

Ve svých pracích navrhoval Václav Benda, aby Charta vytvořila paralelní instituce k těm oficiálním – podporovaným režimem. Tedy podporovala rozvoj „neoficiální kultury“ a dalších oblastí nepodporovaných státem, aby tak vznikl jakýsi paralelní svět tvořený těmito paralelními institucemi uvnitř státu, jenž by podkopával oficiální instituce (Tamtéž: 289).

V. Havel se zase zamýšlel na charakterem společnosti, kterou pojmenoval jako „post-totalitní“ a na příkladu zelináře, který do výlohy vyvěšuje ceduli s ideologickým sloganem, se zamýšlel nad tím, jak je československý režim 70. a 80. let schopen stále kontrolovat společnost (Tamtéž: 290).

V reakci na události v Polsku v letech 1980 a 1981 KSČ přistoupila k několika opatřením, jako zvýšení policejních pravomocí a pokračující perzekuce Chartistů, ve snaze zajistit vlastní stabilitu (Heimann 2009: 291, 292; Krákora, Kopeček 2010: 46, 47). Ovšem konzervativní československý režim se pomalu stával čím dál tím více osamocenějším v rámci Východního bloku. To bylo ještě více umocněno nástupem Michaila Gorbačova k moci v Sovětském svazu v roce 1985. Těchto okolností si všimla také Charta 77 (Heimann 2009: 293). Ovšem komunisté v ČSSR neměli zájem podílet se na reformách probíhajících v sousedních zemích, vlastně s nimi nezačali dříve, než v roce 1987 a 1988. Samozřejmě zlehka – decentralizací moci a přepracováním ústavy (Tamtéž: 295).

Jenže tlak na režim začal nabírat na síle, dokonce i na Slovensku, které zůstávalo do této doby spíše stranou. Jedním z výrazných důvodů, proč nespokojenost ve společnosti

stoupala, byl špatný stav životního prostředí, způsobený zaměřením na těžký průmysl a (především v případě Moravy a Slovenska) sílící odpor věřících (Tamtéž: 294–297).

V roce 1989 následovala série demonstrací, podporována Chartou 77, jejich brutální potlačení pořádkovými silami režimu konečně probudilo většinovou společnost z letargie trvající od roku 1968, a po událostech 17. listopadu se komunistický režim v Československu začal rychle hroutit (Krákora, Kopeček 2010: 48, 49).

6.2 Opozice v PLR

V Polsku došlo k postupné likvidaci nekomunistických politických stran v období 1944–1948. Mezi tyto strany patřila například Polská lidová strana (PSL), vedená Stanisławem Mikołajczykem, který doufal ve výhru v chystaných volbách v roce 1947 (Ost 1990: 34). Komunisté, kteří byli již v té době vládní stranou započali s represemi proti PSL a S. Mikołajczyk roku 1947 po zmanipulovaných volbách, uprchl ze země (Friedl et al. 2017: 511, 512). Další významnou stranou vedle PSL a PPR (komunisté), byla Polská socialistická strana (PPS). Tato strana nestála zcela v opozici, ale své nejlepší šance viděla po boku PPR, nebyla však tak radikální. V roce 1948 byla spojena s PPR, aby vznikla PZPR a její členové i myšlenky byly umlčeny (Ost 1990: 36–38; Friedl et al. 2017: 513).

V období polského stalinismu řady opozice rychle prořídly a jedinou, do té doby výrazně nenarušenou skupinou, byla katolická církev, o které jsem již hovořil výše. Ani té se však nevyhnuly perzekuce ze strany státu, ovšem oproti ČSR, si polští komunisté nedovolili tak tvrdě zakročit a církev si i nadále udržela poměrně výrazné postavení.

Po smrti J. Stalina započalo uvolňování poměrů – noviny začaly být kritičtější, bývalí členové PPS mohli znovu prosazovat své (do té doby nepovolené) ideály socialismu a demokratické společnosti (Ost 1990: 40). Když se vedení Polska chopil W. Gomułka, měl obrovskou podporu společnosti, začal s mnoha změnami, které uvolnily pořádky zavedené v období stalinismu, které on sám odsoudil (Osa 2003: 31; Ost 1990: 42). Důležitou bylo vyrovnání se s katolickou církví, když propustil primase S. Wyszyńskiego z domácího vězení, a dokonce církvi vyhradil několik míst v Sejmu. Upuštěním od kolektivizace došlo k výraznému zvýšení soukromých hospodářů, kteří byli víceméně nezávislí na státu. V rámci amnestie bylo propuštěno 9 000 vězňů. Gomułka tak do jisté míry odčinil zločiny z minulých let, zároveň však vytvořil předpoklad pro zformování opozice v budoucnosti (Ost 1990: 43, 44; Friedl et al. 2017: 520, 521).

Opozice v Gomulčově éře se vyznačovala revizionismem⁴³, snažila se o demokratizaci, která ke zklamání společnosti po roce 1956 nenastala. Sice polevila cenzura a stalinismus se již nevrátil, ovšem lidé v Polsku žádali výraznější změny. Důležitým uskupením, které kritizovalo společenské pořádky, byl Klub Křivého kola, působící v letech 1958–1962, kdy byl režimem zakázán (Řezník 2010: 441). Klub se skládal především z intelektuálů (novináři, filozofové, historici apod.) (Ost 1990: 47; Osa 2003: 45).

Ovšem i pro Gomulčův režim se stala kritika poměrů neúprosná a znovu začal s cenzurou revizionistických novin (např. studentský týdeník *Po Prostu*, zakázaný v říjnu 1957) (Řezník 2010: 438; Ost 1990: 46). V březnu 1964 sepsalo 34 intelektuálů z mnoha různých oborů dopis předsedovi vlády J. Cyrankiewiczovi (tzv. *Dopis třiceti čtyř*). Ten požadoval dodržování ústavních garancí, protestoval proti zásahům v kultuře a upuštění od tvrdé cenzury (Řezník 2010: 443; Ost 1990: 48). Ačkoliv byli někteří signatáři dopisu perzekuováni, 14 jich bylo pozváno na setkání s předsedou vlády (Ost 1990: 48).

Sblížování opozice a režimu však rázem skončilo událostmi roku 1968 – invaze do Československa, nárůst antisemitismu ve straně a s tím souvisící rostoucí vliv tzv. partyzánů, znamenaly, že naděje na jakékoli reformy ze strany režimu rychle vzaly za své (Ost 1990: 49). Partyzáni odvrátili PZPR od socialistického smýšlení a prosazovali polský nacionalismus. Podporou invaze do ČSSR se W. Gomulka snažil zabránit případné invazi také v Polsku (Friedl et al. 2017: 531).

Navíc březnový zákaz výše zmíněné divadelní hry *Dziady* vyvolal studentské demonstrace, které PZPR (pod vlivem partyzánů) tvrdě potlačila s pomocí policie. Načež došlo k vyhození mnoha studentů i učitelů z vysokých škol. Mnoho studentů požadovalo nahrazení Strany a vytvoření skutečného socialistického státu. Někteří z nich se později angažovali v Solidaritě (Ost 1990: 49, 50; Friedl et al. 2017: 530, 531).

Polští intelektuálové, v této době pravděpodobně skupina nejvíce se podobající opozici, po událostech v roce 1968 zůstali poměrně klidní, dokonce ani po krvavých událostech v prosinci 1970, se proti režimu výrazně nevymezili. Strana ovšem ztratila i zbývající důvěru jak mezi inteligencí, tak především u dělníků, kteří se stali oběťmi těchto událostí. Události roku 1970 natvrdo ukázaly, že snahy o reformu režimu jsou marné a opozice tak od své revizionistické strategie začala ustupovat (Ost 1990: 52, 53).

⁴³ Revizionismem se myslí revize či úprava komunistické ideologie. Opozice tudíž neusilovala o náhradu komunismu.

Jedním z důvodů bylo také uvědomění si, že původní marxisticko-leninistická ideologie je vyčerpaná a pro Stranu již nic neznamena. Leszek Kołakowski nazval systém post-ideologickým. On i Jacek Kurón sepsali myšlenky, jak lze docílit změn v Polsku a Adam Michnik myšlenky obou zmíněných spojil dohromady, čímž vytvořil nový plán pro postup opozice (Tamtéž: 67). Prosazoval především společenský tlak na režim, který, jak kritizoval, revizionisté nevytvářeli. Dalším cílem bylo zajistit, že lidé budou samovolně vytvářet jakoukoli aktivitu, ne aktivitu, kterou by si přál režim, ale oni sami. Mohlo se jednat o diskuzi v rámci klubů, umělecké práce, distribuce samizdatové literatury atd. To podle Michnika zajistilo, že lidé si začnou uvědomovat možnost změny systému (Tamtéž: 70).

Mimo jiné došlo také k ustanovení KOR po nepokojích z roku 1976, který se soustředil na pomoc dělníkům a jejich rodinám, postihnutých represemi režimu (Friedl et al. 2017: 541). KOR též sponzoroval první svobodné odbory, které byly ustanoveny již v roce 1978, což následně v pozdějších letech přispělo ke vzniku Solidarity. Ačkoli KOR požadoval politické změny, politickým aktivitám se zcela vyhýbal (Ost 1990: 70, 71). Hlavním nedostatkem nového přístupu opozice byla otázka co dělat, až se síla společnosti stane natolik významnou, že ji sama Strana uzná, k čemuž skutečně došlo podepsáním srpnových dohod po událostech v gdaňských loděnicích (Tamtéž: 71, 72).

Uznáním síly společnosti a opozice a vznikem samostatných odborů, došlo ze strany režimu k něčemu, co zástupci opozice nepředpokládali, že vůbec kdy nastane. Ačkoli si uvědomovali, že není možné, se do nekonečna vyhýbat politice, neočekávali, že doba, kdy bude potřeba se do ní aktivně zapojit, přijde takto brzy, a tudíž postrádali plán, jak v této době, která nastala po srpnových dohodách v roce 1980, postupovat (Tamtéž: 72, 73). Nejen to, členové Solidarity zprvu odmítali politickou účast, s tím, že jsou odborovou organizací a svá stanoviska začali měnit velmi pomalu (Tamtéž: 76, 78).

Samozřejmě, režim se snažil srpnové stávky všemožně potlačit a rozvoji nezávislých odborů zamezit, pro tyto účely využíval především těchto čtyř metod: uplacení stávkujících zvýšením mezd; nabízením reorganizace starých odborů, namísto vzniku nových; omezení nových odborů na vybrané regiony a předělání starých odborů na nové. Žádná z nich režimu nevyšla, což v konečném důsledku znamenalo akceptování srpnových dohod (Ost 1990: 79–97; Řezník 2010: 463).

Následovalo období organizace Solidarity, počet jejích členů rychle vzrostl na několik milionů, měla tedy, na rozdíl od PZPR výraznou podporu. V Polsku vznikl jakýsi *status quo*, kdy se Solidarity a PZPR navzájem tolerovaly, kdy jedna respektovala samostatnost

občanské společnosti a druhá respektovala vládu jediné strany (Ost 1990: 110). Přesto koncem roku 1980 začala Solidarity jevit zájem o politiku, což vyústilo v konflikty (Tamtéž: 121). Snad nejvýraznějším z nich, se stala jednání v srpnu 1981 o tom, zda má Solidarity dohlížet na dodávku a distribuci potravin⁴⁴, jelikož se v této době Polsko potýkalo s velkým nedostatkem především masných výrobků (Ost 1990: 127; Řezník 2010: 465).

Na podzim došlo vedení Solidarity k názoru, že je zapotřebí reforma státu. Novými požadavky se staly svobodné volby do místních rad i do Sejmu, stejně jako ustoupení od centrálního plánování (Ost 1990: 130). Bylo ovšem potřeba postupovat opatrně, nehrozil konflikt pouze s PZPR, ale také se Sovětským svazem. PZPR však udeřila rychleji, nyní vedená W. Jaruzelskim, vyhlásila 13. prosince 1981 výjimečný stav, jen den poté, co celostátní komise Solidarity odsouhlasila konání referenda (Řezník 2010: 466).

Samotná Solidarity byla zakázána a její přední představitelé byli zavřeni – celkem 5 000 osob skončilo v internačních táborech (Tamtéž: 467). Ti, kteří unikli zatčení, postupně zformovali podzemní Solidarity, tzv. Prozatímní koordinační komisi Solidarity (TKK), ta ale vzhledem k nastalé situaci byla téměř bezbranná a jediné, co mohla dělat bylo snažit se přežít (Ost 1990:151–153). Během výjimečného stavu proběhly nové čistky v médiích, ve Straně i na úradech (Friedl et al. 2017: 549). Legálně byla Solidarity zrušena novým zákonem o odborech v říjnu 1982, v listopadu byl z internace propuštěn L. Wałęsa, což značilo první náznak možného uvolnění restrikcí. Samotný výjimečný stav byl pozastaven na Silvestra 1982 (zrušen 22. července 1983), pro členy Solidarity se toho ale příliš nezměnilo, jelikož mnoho z nich i nadále zůstávalo uvězněno (Řezník 2010: 469; Ost 1990: 154; Friedl et al. 2017: 551).

Režim si samozřejmě uvědomoval, že staré pořádky se ani po výjimečném stavu nevrátí, chyběla mu podpora, proto se ji snažil získat především u katolické církve, intelligence a rodící se podnikatelské třídě, ignoroval však požadavky dělníků a potíral opozici, což v konečné důsledku znamenalo, že jeho snahy byly marné (Ost 1990: 154). Přístup komunistů k opozici se změnil po vyhlášení amnestie 17. července a následně 11. září 1986. Na členy opozice se snažili apelovat, aby zanechali svých ilegálních činností pro dobro země. Přední představitelé Solidarity si nebyli jisti, zda režim konečně dospěl k názoru, že je potřeba reforma, spousta však tvrdila, že amnestie byla vyhlášena ve snaze zalíbit se Západu (Tamtéž: 160, 161).

⁴⁴ Tato jednání nakonec ztroskotala po odmítnutí tohoto návrhu ze strany režimu (Ost 1990: 128).

V prosinci následovalo ustanovení Konzultační rady, jakožto poradního orgánu vlády. V radě byla pouze necelá třetina členů také členy PZPR (Řezník 2010: 473). Změny ve vztazích mezi režimem a opozicí pokračovaly také v dalších letech – roku 1988 došlo k novým stávkám z důvodu zvýšení cen potravin nebo benzinu. 31. srpna byla uzavřena dohoda mezi L. Wałęsou a ministrem vnitra ohledně jednání u kulatého stolu, což schválil výbor v polovině prosince, stejně jako legalizaci nezávislých odborů a „konstruktivní opozice“. Samotná jednání započala 6. února 1989 a vyústila v konečný přechod Polska k pluralitní demokracii (Tamtéž: 474, 475).

Opozice obou zemí byla poměrně specifická. Zatímco v Polsku se jistý druh opozice zformoval ještě na konci 50. let ve snaze demokratizovat tehdejší polsky režim, v ČSR opozice, dalo by se říci, zcela chyběla až do 70. let. Právě v této době se opoziční síly v mnohém podobaly, když vyzývaly k činnosti jedinců a vytváření alternativy k oficiálnímu režimu. Problém takové opozice spočíval v její apolitičnosti. Ta začala mizet, v případě Polska až po ustanovení Solidarity, v případě Československa teprve v závěru trvání komunistického režimu.

Marx s Engelsem se ve svém díle k opozici nijak nevyjádřili, ovšem důvod, proč ji komunistické systémy potírají, je dle mého názoru ten, že komunisté vnímají svou vlastní ideologii jako jedinou správnou a neomylnou, tudíž z jejich pohledu nemá existence opozice v pravé komunistické společnosti smysl, což v realitě vede k jejímu potírání, často násilnými způsoby. Jenže komunistické režimy Československa a Polska 70. a 80. let, si již nemohly dovolit proti zástupcům opozice tak brutálně zakročit, jako to udělali jejich předchůdci na počátku 50. let. Jednak pro to již nebyla vyhovující geopolitická situace, a hlavně samotné režimy cítily svou slábnoucí pozici, která by se s brutálním vypořádáním s opozicí a s následnými pravděpodobnými nepokoji, ještě zhoršila.

Závěr

Cílem této práce bylo porovnat dva komunistické systémy zemí střední Evropy (Československa a Polska) na vybraných aspektech, ve snaze pochopit co způsobovalo jejich rozdílnost, pokud nějaká vůbec existovala.

První část této práce je teoretická, byla rozdělena do dvou kapitol, které mají poskytnout teoretickou podporu následné analytické části. V první kapitole je shrnut historický vývoj nejprve Československa mezi lety 1948–1989 a následně také Polska v letech 1946–1989. Tato kapitola shrnuje vývoj obou států, aby se mohl čtenář lépe orientovat v následujících kapitolách. Druhá kapitola této části je zaměřena na dílo Karla Marxe a Friedricha Engelse *Manifest komunistické strany*. V kapitole jsou rozepsány myšlenky z tohoto díla, které také mají pomoci zapojení čtenáře do tématu a v následujících kapitolách slouží jako opěrný bod při zodpovídání výzkumných otázek.

První kapitolou v praktické části, je kapitola s názvem Národnostní menšiny. Tuto kapitolu jsem rozdělil do čtyř podkapitol, kdy dvě se věnují dvěma menšinám z Československa a dvě menšinám z Polska. Za ČSR jsem zvolil německou a polskou menšinu. Za PLR jsem zvolil německou a židovskou. Výzkumná otázka u této kapitoly zněla: *Jaký byl přístup komunistických stran v ČSSR a PLR k národnostním menšinám, a jaká byla role menšin v ideologii komunismu?* Na tuto výzkumnou otázku se mi podařilo odpovědět – u vybraných menšin v rámci ČSR nedocházelo k výrazným perzekucím, naopak v Polsku byly obě menšiny využívány v propagandě a označovány za nepřítel polského národa. ČSR však neumožnila přiměřený kulturní rozvoj Němcům, kteří se z tohoto důvodu buď zcela asimilovali do většinového obyvatelstva, nebo (stejně jako v Polsku) volili raději emigraci do jednoho či druhého z Německých států. Situace polských Židů byla ještě složitější, jelikož je komunistická strana přímo využila jako důvod některých problémů v Polsku v 60. a 70. letech, což opět vedlo k emigraci členů této menšiny ze země. Z ideologického hlediska tedy především polská PZPR využila obě menšiny pro pojmenování třídního nepřítel.

Druhou kapitolou praktické části je kapitola Náboženství, která se zaměřila na vztah katolické církve a komunistického režimu v Československu a Polsku. I v této kapitole existovalo několik významných rozdílů mezi oběma státy. Výzkumnou otázkou pro tuto kapitolu byla: *Jak přistupovali komunisté v ČSSR a PLR k náboženství, představovalo pro ně problém?* Oba režimy se již od počátku chovaly ke katolické církvi nepřátelsky,

což znamenalo, že členové církve byli všemožně šikanováni, vězněni a dokonce popraveni. Velký rozdíl však spočíval v tom, že role katolické církve byla v Polsku mnohem důležitější než v Československu, jelikož si Poláci udržovali svou národní identitu v době, kdy neměli vlastní stát. Této skutečnosti si byli vědomi také polští komunisté, kteří oproti ČSR přistupovali k církvi o poznání střídměji. Jako hlavní dva důvody otevřené nepřátelskosti ze strany komunistů, vidím jednak, snahu odstranit možnost obyvatel svobodného myšlení v rámci církevních kruhů, a především odstranění církve, jakožto ideologického rivala komunismu. Z těchto důvodů jsme přesvědčen, že i na tuto výzkumnou otázku se mi podařilo odpovědět.

Třetí kapitolou je věnována Hospodářství, jež jsem rozdělil na dvě podkapitoly – Zemědělství a Průmysl, v nichž jsem se samostatně věnoval oběma zemím. Také v této kapitole jsem zaznamenal výrazné rozdíly mezi oběma státy, čímž částečně odpovídám na výzkumnou otázku pro tuto kapitolu: *Bylo zavádění komunistického typu hospodářství úspěšnější v ČSSR, nebo v PLR, odporovaly nějak jejich ekonomiky komunistické ideologii?* Abych byl specifitější, Československo oproti Polsku bylo v kolektivizaci zemědělství velice úspěšné, jelikož tento proces de facto zakončilo na počátku 60. let. Za to v Polsku, se komunisté potýkali s četnými problémy a po nástupu W. Gomułky k moci, od kolektivizace ustoupili. To však vyloženě neodporovalo komunistické ideologii, jakožto praktikám zavedených v Sovětském svazu, po jehož vzoru se zaváděly změny i v ostatních zemích Východního bloku. Právě v této orientaci a podřízení se SSSR shledávám hlavní problém pro ekonomiky východoevropských států, které se tím pádem nesoustředily na zajištění svých potřeb, ale na ty Sovětského svazu. S tím souvisí také změny v průmyslu, které sice v prvních letech po druhé světové válce pomohly nastartovat ekonomiku obou zemí, ale s odstupem času se projevila izolace Východního bloku od západních technologií a Československo s Polskem začaly zaostávat, což zkosnatělost a byrokratičnost tamních režimů ještě zhoršovala, jelikož se nedokázaly rozhodovat prakticky, ale pouze ideologicky. Z těchto důvodů mohu říci, že také v případě třetí kapitoly se mi podařilo zodpovědět výzkumnou otázku.

Poslední kapitola nese název Režim a opozice, rozdělená je do dvou podkapitol. V této kapitole jsem zjistil rozdíly především v charakteru opozice, jelikož v Polsku se opozice zformovala již v Gomułkově éře, kdežto v ČSR se tak stalo až v 70. letech. Československá opozice se soustředila především na problematiku lidských práv, kdežto ta polská chtěla nejprve revizi zavedených poměrů, teprve později se soustředila na ochranu pracujících (vytvořením nezávislých odborů). Výzkumná otázka pro tuto

kapitolu zněla: *Z jakých ideologických důvodů ČSSR a PLR potíraly existenci opozice?* Došel jsem k závěru, že ideologickým důvodem potírání opozice bylo především přesvědčení komunistů, že jejich ideologie je jediná správná, tudíž její kritika byla zcestná, což se projevilo perzekucemi a šikanou. Jsem proto přesvědčen, že i na poslední výzkumnou otázku této práce jsem úspěšně odpověděl.

Na základě analýzy můžeme konstatovat, že komunistický režim v Československu byl o poznání úspěšnější, především v přeměně ekonomiky na centrálně plánovanou ekonomiku, ale také v perzekucích svých odpůrců. Polský režim totiž selhal jak v kolektivizaci, tak v potlačení opozice i církve. Hlavními důvody se zdají být převážně celková slabost polského režimu, na rozdíl od toho československého, který se především v prvních letech těšil významné podpoře.

Další výzkum v této oblasti by se mohl podrobněji zaměřit na obsáhlejší rozvoj jednotlivých témat, popřípadě lze zvolit zcela jiná. Myšlenky V. I. Lenina taktéž velice ovlivnily charakter komunistických systémů, proto by bylo možné komparovat jeho myšlenky s těmi K. Marxe a F. Engelse. Dalším možným výzkumem může být komparace úspěšnosti či efektivity samotných režimů. Hlavním nedostatkem této práce byla obsáhlost jejího tematického zaměření, což v konečném důsledku vedlo k nutnosti některá témata výrazně zúžit, čímž mohly být výsledky tohoto výzkumu ovlivněny. Naopak se mi podařilo poukázat na výrazné rozdílnosti mezi oběma státy (například právě úspěšnost zavádění komunistické ideologie), ačkoli na první pohled působí velmi podobně, což může napomoci k pochopení vývoje politické situace v následujících letech, kdy byl komunismus nahrazen pluralitní demokracií.

Velmi nápomocnou mi byla především literatura Bedřicha Řezníka, který chronologicky sestavil významná data polských dějin ve své knize *Dějiny Polska v datech*, stejně jako kniha *Dějiny Polska*, na které se podílel společně s dalšími významnými historiky; nabízí podrobný soupis dějin Polska až po moderní dobu. Tyto dvě knihy byly významnou pomocí při snaze pochopit historický vývoj polského státu a svým rozsahem také poskytly další cenné informace. Přínosnou knihou o dějinách Československa je *Czechoslovakia: The State That Failed* od autorky Mary Heimann, která se velmi podrobně zabývá dějinami Československa od svého vzniku až do rozpadu. Stala se proto jedním z hlavních zdrojů dění v ČSR i její historie. Jako další důležitý zdroj bych chtěl zmínit knihu Davida Osta *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968*, jež analyzuje polský odborový svaz Solidarity, což mi poskytlo cenné informace při analyzování polské opozice. Kniha

Vatikán a rudý prapor, autorů Jonathana Luxmoora a Jolanty Babiuch-Luxmoore, pojednává o vztahu komunistických států Východního bloku s představiteli katolické církve a pomohla mi získat obecný přehled o této problematice.

Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

Aldrich, Richard J., Rory Cormac, Michael S. Goodman. 2014. *Spying on the World: The Declassified of the Joint Intelligence Committee, 1936-2013*. Edinburgh: Edinburgh University Press. (online). (cit. 26. 4. 2020) Dostupné z:

<<https://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1g09vm0?refreqid=excelsior%3A7284bc013c086a041a91d0971af4aace>>

Balík, Stanislav. Hanuš, Jiří. 2007. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Bradley, John F. N. 1971. *Czechoslovakia: a short story*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Borák, Mečislav. 1999. „Polská menšina v České republice“. Pp. 120–127 in Ivan Gabal (ed.). *Etnické menšiny ve střední Evropě konflikt nebo integrace*. Praha: G plus G.

Cordell, Karl. 2009. „Memory, Identity and Poland's German Minority“. *German Politics & Society* 27 (4): 1–23. (online). (cit. 16. 4. 2020) Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/23744565?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=german&searchText=ethnic&searchText=minority&searchText=in&searchText=poland&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dgerman%2Bethnic%2Bminority%2Bin%2Bpoland&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A4f7531de0bf362e0e60174aaf47e4757&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Dinka, Frank. 1966. „Sources of Conflict between Church and State in Poland“. *The Review of Politics* 28 (3): 332–349. (online). (cit. 5. 4. 2020) Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/1405591?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=Sources&searchText=of&searchText=Conflict&searchText=between&searchText=Church&searchText=and&searchText=State&searchText=in&searchText=Poland&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DSources%2Bof%2BConflict%2Bbetween%2BChurch%2Band%2BState%2Bin%2BPoland%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-

5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A0493dd44cb7bad597097f773672b094f&seq=1#
metadata_info_tab_contents>

Eichengreen, Barry. 2007. *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton: Princeton University Press. (online). (cit. 19. 4. 2020) Dostupné z:
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt7rpfs.11?refreqid=excelsior%3A9f2facd0601dc65d510e342294c70982&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Ekiert, Grzegorz. 1996. *The State against Society: Political Crises and their Aftermath in East Central Europe*. Princeton: Princeton University Press. (online). (cit. 4. 5. 2020)

Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/j.ctt7rw0f?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=The&searchText=State&searchText=against&searchText=Society&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DThe%2BState%2Bagainst%2BSociety%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A75ac7ad8d8ec757cf78a4bb3a0ce57d3>

Friedl, Jiří, Tomasz Jurek, Miloš Řezník, Martin Wihoda. 2017. *Dějiny Polska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Ganguli, S. „Peasants Farms and Socialist Transformation of Agriculture in Poland, 1945–1975“. *Economic and Political Weekly* 7 (13): 47–55. (online). (cit. 11. 4. 2020)

Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/4361174?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=collectivisation&searchText=in&searchText=poland&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dcollectivisation%2Bin%2Bpoland&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A04fccde0ade4b4ecdd8c2531c2e64a2f&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Goldmann, Josef. Sling, Marian. 1976. “The Czechoslovak Economy in the Seventies“. *Eastern European Economics* 14 (3): 3–35. (online). (cit. 21. 4. 2020) Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/4379514?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=czechoslovak&searchText=economy&searchText=1960s&searchText=AND&searchText=jid%3A%28j101313%29&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dczechoslovak%2Beconomy%2B1960s%2BAND%2Bjid%253A%2528j101313%2529&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-

5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A59e248fb107375f0f48abcc90f7b446a&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Hardy, Jane. 2009. *Poland's New Capitalism*. Londýn: Pluto Press. (online). (cit. 19. 4. 2020) Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/j.ctt183p5g5.8?refreqid=excelsior%3Ac6a2b55023f420ae42c050661b5c1fe8&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Heimann, Mary. 2009. *Czechoslovakia: The State That Failed*. New Heaven: Yale University Press. (online). (cit. 3. 5. 2020) Dostupné z:

<[https://www.jstor.org/stable/j.ctt5vkv5s?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=the&searchText=state&searchText=that&searchText=failed&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dthe%2Bstate%2Bthat%2Bfailed%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-](https://www.jstor.org/stable/j.ctt5vkv5s?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=the&searchText=state&searchText=that&searchText=failed&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dthe%2Bstate%2Bthat%2Bfailed%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A4de23913c21112c7555f8f5635c222e9)

5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A4de23913c21112c7555f8f5635c222e9>

Jarosz, Dariusz. 2014. „The Collectivization of Agriculture in Poland: Causes of Defeat“. Pp. 113–146 in Constantin Iordachi, Arnd Bauerkämper (eds.). *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*. Budapešť: Central European University Press. (online). (cit. 15. 4. 2020) Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctt6wpkqw.8?refreqid=excelsior%3A1830b1ac9f68e5bd848ffc1d85317d01&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Kaplan, Karel. 2009. „Sociální demokraté po sloučení s KSČ v roce 1948“. Pp 74–109 in Oldřich Tůma, Tomáš Vilímek (eds.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Kaplan, Karel. Paleček, Pavel. 2001. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal.

Kosman, Marcelli. 2011. *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum.

Kouli, Yaman. 2017. „The German Minority in Poland between 1945 and 1960: A Key Element of Poland's Postwar Economy“. *Region 6* (1): 29–53. (online). (cit. 8. 4. 2020) Dostupné z:

<<https://www.jstor.org/stable/26377360?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=german&searchText=minority&searchText=in&searchText=poland&searchUri=%2Fa>

ction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dgerman%2Bminority%2Bin%2Bpoland%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5144%2Fcontrol&refreqid=search%3Ae67a35281faf111e92a6b65adf27cd0d&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Krákora, Pavel. Kopeček, Pavel. 2010. *Dějiny Československa 1918-1992*. Praha: Epoque.

Luxmoore, Jonathan. Babiuch-Luxmoore, Jolanta. 2003. *Vatikán a rudý prapor*. Praha: Volvox Globator.

Michlic, Joanna Beata. 2006. *Poland's Threatening Other: The Image of the Jew from 1880 to the Present*. Londýn: University of Nebraska Press. (online). (cit. 7. 4. 2020)
Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/j.ctt1djmhhh.11?refreqid=excelsior%3Ab344348c1950d55e0e285079c9256b40&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Myant, Martin. 1989. *The Czechoslovak Economy 1948–1988: The Battle for Economic Reform*. New York: Cambridge University Press.

Osa, Maryjane. 2003. *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition*. Minneapolis: University of Minnesota Press. (online). (cit. 2. 5. 2020) Dostupné z:
<https://www.jstor.org/stable/10.5749/j.cttttst?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=Solidarity&searchText=and&searchText=Contention&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DSolidarity%2Band%2BContention%26amp%3Bacc%3Don%26amp%3Bwc%3Don%26amp%3Bfc%3Doff%26amp%3Bgroup%3Dnone&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A93b1f7e796c282a5a364310661e17b03>

Ost, David. 1990. *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968*. Filadelfie: Temple University Press. (online). (cit. 2. 5. 2020)
Dostupné z:
<<https://www.jstor.org/stable/j.ctt14bt524?refreqid=excelsior%3Abf3aa4681f9d9e466705a185b0138a12>>

Otáhal, Milan. 2002. *Normalizace 1969-1989 příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Paczkowski, Andrzej. 2000. *Pół století dějin Polska 1939-1989*. Praha: Academia.

Pernes, Jiří. 2008. „Politické a sociální předpoklady kolektivizace zemědělství v Českoslovenku“. Pp. 77–87 in Petr Blažek, Michal Kubálek (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita.

Rychlík, Jan. 2014. „Collectivization in Czechoslovakia in Comparative Perspective, 1949–1960“. Pp. 181–210 in Constantin Iordachi, Arnd Bauerkämper (eds.). *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*. Budapešť: Central European University Press. (online). (cit. 15. 4. 2020) Dostupné z:
<https://www.jstor.org/stable/10.7829/j.ctt6wpkqw.10?refreqid=excelsior%3Ae61c8f9d5424fce389328adce3644a3d&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Řezník, Miloš. 2010. *Dějiny Polska v datech*. Praha: Libri.

Schaffer, Harry G. 1966. „The Enterprise Director and the New Economic Model in Czechoslovakia“. *The Journal of Industrial Economics* 15 (1): 44–53. (online). (cit. 20. 4. 2020) Dostupné z:
<https://www.jstor.org/stable/2097848?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=czechoslovak&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dczechoslovak%26amp%3Bfilter%3Djid%253A10.2307%252Fj100228&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A104e2b40a9d8c7071c68ec7022148104&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Spurný, Matěj. 2012. „Political authority and popular opinion: Czechoslovakia's German population 1948-60“. *Social History* 37 (4): 452–476. (online). (cit. 12. 4. 2020) Dostupné z:
<https://www.jstor.org/stable/24246590?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=german&searchText=minority&searchText=in&searchText=czechoslovakia&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dgerman%2Bminority%2Bin%2Bczechoslovakia%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A4d9d30d1f18cac5e6e8254f7b8be5cf1&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Staněk, Tomáš. 1999. „Německá menšina v Českých zemích v letech 1918–1989“. Pp. 97–108 in Ivan Gabal (ed.). *Etnické menšiny ve střední Evropě: konflikt nebo integrace*. Praha: G plus G.

Ulc, Otto. 1971. „Political Participation in Czechoslovakia“. *The Journal of Politics* 33 (2): 422–447. (online). (cit. 2. 5. 2020) Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/2128732?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=Political&searchText=Participation&searchText=in&searchText=Czechoslovakia&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3DPolitical%2BParticipation%2Bin%2BCzechoslovakia%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3Ac426c2bd257240e6a427e0fa73e51030&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Vančura, Jiří. 1990. *Naděje a zklamání pražské jaro 1968*. Praha: Mladá fronta.

Vilímek, Tomáš. 2009. „K otázce vztahu a vzájemné reflexi opozice a společnosti v Československu po roce 1968“. Pp. 176–220 in Oldřich Tůma, Tomáš Vilímek (eds.) *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Vomela, Martin. 2008. „Kolektivizace v Československu a její politické motivy“. Pp. 119–127 in Petr Blažek, Michal Kubálek (eds.). *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*. Praha: Česká zemědělská univerzita.

Vondrová, Jitka. Jan Moravec. Jaromír Navrátil. 1999. *Komunistická strana Československa Pokus o reformu (říjen 1967–květen 1968)*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Wierzbiański, Bolesław. 1992. „On Polish and German Minorities“. *The Polish Review* 37 (4): 437–443. (online). (cit. 8. 4. 2020) Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/25778669?Search=yes&resultItemClick=true&searchText=german&searchText=minority&searchText=in&searchText=poland&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dgerman%2Bminority%2Bin%2Bpoland%26amp%3Bfilter%3D&ab_segments=0%2Fbasic_SYC-5152%2Fcontrol&refreqid=search%3A84fb636d978975b2ce2d8b070d9aa71a&seq=1#metadata_info_tab_contents>

Zahradnik, Stanisław. 1997. „Nástin historického vývoje“. Pp. 10–42 in Karol Daniel Kadłubiec (ed.). *Polská národnostní menšina na Těšínsku v České republice (1920-1995)*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.

Prameny

Český statistický úřad. 2014. *Národnostní struktura obyvatel*. Praha: Český statistický úřad. (online; Pdf). (cit. 24. 3. 2020) Dostupné z:
<<https://www.czso.cz/documents/10180/20551765/170223-14.pdf>>

Abstrakt

Tato bakalářská diplomová práce se zabývá rozdíly mezi komunistickými systémy Československa a Polska ve vybraných společensko-politických oblastech, kterými jsou národnostní menšiny, náboženství, hospodářství a opozice. Hlavním cílem práce je porovnat praktiky komunistických režimů s teorií komunismu vytvořenou K. Marxem a F. Engelsem. Pro tyto účely byly stanoveny tyto výzkumné otázky, kdy každá souvisí s výše zmíněnými tématy: *Jaký byl přístup komunistických stran v ČSSR a PLR k národnostním menšinám, a jaká byla role menšin v ideologii komunismu? Jak přistupovali komunisté v ČSSR a PLR k náboženství, představovalo pro ně problém? Bylo zavádění komunistického typu hospodářství úspěšnější v ČSSR, nebo v PLR, odporovaly nějak jejich ekonomiky komunistické ideologii? a Z jakých ideologických důvodů ČSSR a PLR potíraly existenci opozice?* Ve všech čtyřech oblastech byly nalezeny významné rozdíly mezi oběma státy a na výzkumné otázky se podařilo odpovědět. Vzhledem k jejímu charakteru, je tato práce psána jako případová studie.

Abstract

This bachelor thesis deals with the differences between communist systems of Czechoslovakia and Poland within the selected socio-political areas which are: national minorities, religion, economy and opposition. The main goal of this thesis is to compare the practices of the communist regimes with theory of communism created by K. Marx and F. Engels. For these purposes were set the following research questions, each related to above-mentioned areas: *What was the approach of the communist parties in Czechoslovakia and Poland to national minorities and what role did the minorities play in communist ideology? How did the communists in Czechoslovakia and Poland religion, was it a problem for them? Was the introduction of communist type economy more succesful in Czechoslovakia or Poland, did their economies somehow contradict the communist ideology? and For what ideological reasons did Czechoslovakia and Poland fight against the opposition?* Significant differences were dicovered in all four areas, and the research questions were answered. Due to its nature, this thesis is written as case study.